



KUR'AN'DA KUDÜS

Prof. Dr. Abdullah el-Khatip

Sharjah Üniversitesi, Şeriat ve Hukuk Fakültesi
Kur'an Araştırmaları Bölümü, B.A.E.

Çev. Dr. Ramazan Işık

Fırat Ü. İlahiyat Fakültesi
e-mail: risik@firat.edu.tr

Özet: Bu makalenin konusu, Kur'an ayetleri, hadis literatürü ve ilk dönem İslam tarihi kaynakları ışığında İslam'da Kudüs ve onun statüsüdür. Bu durum ise, çalışmanın önemini iki misli artırmaktadır. Birincisi, makale Kudüs ve Mescid-i Aksa'dan ya kesin referans olan veya müphem ancak muhtemel referansı ima eden veyahut da müphem ancak referansı mümkün olmayan bütün Kur'an ayetlerini konu etmektedir. İkincisi, makale Kudüs'ün Müslüman inanç ve mentalitesinde gerçekte niçin o kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu yüzden, makale genel olarak bu şehirle alakalı Müslümanların tutumunu anlamak için okuyuculara yardım etmeye çalışır.

Bu makale, bir giriş, dört ana bölüm ve bir sonuçtan meydana gelmektedir. Girişte, makale İslam'da Kudüs'ün statüsünü ve günümüzde yeryüzünde yaşayan bir milyar Müslüman tarafından Kudüs'ün niçin kutsal olarak algılandığını açıklamaya çalışmaktadır. Birinci bölümde, Kur'an, hadis literatürü ve ilk dönem İslam tarihi vasıtasıyla İslam'da Kudüs'ün faziletleri tasvir edilmektedir. Ayrıca makale Kubbetü's-Sahra'nın inşa edilmesinin arka planındaki amaçları ve yorumları tartışır. İkinci bölümde, Kudüs'e kat'î referansı işaret eden Kur'an ayetleri tasvir edilir ve tartışılır. Üçüncü bölüm, Kudüs'e referansı müphem ancak referansı mümkün olan ayetlerle ilgilidir. Dördüncü bölümde ise Kudüs'e referansı müphem ifade eden ancak referansı ihtimal dâhilinde olmayan ayetlerle ilgilidir.

Kur'an'da yaklaşık 70 yer vardır ki bu son iki kategoriye girdiği tespit edildi. Bu yerler, 21 sureye dağılmış durumdadır. Kudüs'le alakalı ayetleri keşfetmek ve açıklamak için, değişik tefsir, hadis, tarih ve coğrafya kaynaklarını inceledim. Bundan başka, herhangi bir ayetin yorumu konusunda karşı görüşler ortaya kondu ve onlar arasında bir denge sağlandı. Nihayet sonuç olarak yazar makalesinde üç dinin Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam'ın bütün mensuplarının eşit şekilde haklara sahip olabilmesi için, bu kutsal şehirde kapsamlı bir barışın olmazsa olmaz şartı olan bir adalet istemine vurgu yapmaktadır.

GİRİŞ

Bir ibadet şehri olan Kudüs, kutsal ve temiz anlamına gelir. Tevhid akidesinin merkezi olan Kudüs, üç monoteistik din olan Yahudilik, Hıristi-

yanlık ve İslam'da önemli bir yere sahiptir¹. Kudüs, gökte veya gelecekte yeryüzünde Allah adına bir değer haline gelmiş ve bu anlayış biçimi Batının dini tasavvurunda günümüze-kadar devam etmiştir. Kudüs, yukarıda zikredilen bütün dinlerde zamanın bir sonu ya da ölümden sonraki hayatla ilgili bir olgu² olmuştur. Ayrıca, İslam'ın Yahudilik ve Hıristiyanlığa deruni bir yakınlığı olması sebebiyle, Yahudilik ve Hıristiyanlık için kutsal olan birçok şey, İslam için de kutsaldır ve ortak kutsalların çoğu da Kudüs merkezlidir³. Dante Alighieri'nin tanımladığı gibi, Kudüs, barış şehridir ve evrenin merkezidir⁴ ve papa VI. Paul'un ifadesiyle, 'din ve barış için dünyanın merkezidir'⁵. Bunların dışında yine bu şehir birçok sebepten dolayı kutsaldır:

Birincisi; Kudüs, avlusunda Kubbetü's-Sahra'yı (taş kubbe) da içine alan Mescid-i Aksa'yı (en uzak mescit) barındırmaktadır⁶. Bu mescit, Mek-

¹ Kudüs konusunda Müslüman olmayanların rivayetleri ve görüşleri konusunda aşağıdaki makalelere bkz., S. D. Goitein and O. Grabar, 'al-Kuds', Part a and b, in C. E. Bosworth, E. Van Donzel, B. Lewis ve diğerleri, *The Encyclopedia of İslam*, C. V, (Leiden: E. J. Brill, 1986, s. 322-344; Benjamin Joseph, 'Temple Mount and Haram al-Sharif', in Reeva S. Simon, Philip Matter and Richard W. Bulliet, *Encyclopedia of Modern Middle East*, C. 4, (New York: Macmillan Reference, USA 1996), s. 1753-1754; 'Jerusalem', in F. L. Crosand and E. A. Livingstone; *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, (Oxford: OUP, reprinted 1990), s. 732-733; Micheal Avi Yonah, 'Jerusalem', in *Encyclopedia Judaica*, C. 9 (Jerusalem: Keter Publishing House Jerusalem Ltd., n. d.), s. 1384.

² W. Sibley Towner, "A Crisis of the İmagination: The Real Jarusalem Confronts the İdal Jarusalem", in Judith Tucker (ed), *Arab Jarusalem, 1996 Symposium* (Georgetown: Centre for Contemporary Arab Studies, Georgetown University) İnternet 1998, www. Georgetown.edu/sfs/programs/ccas/Jarusalem/towner.htm, s. 5.

³ Walid Khalidi, "İslam, the West and Jarusalem" in Judith Tucker (ed), *Arab Jarusalem, 1996 Symposium* (Georgetown: Centre for Contemporary Arab Studies, Georgetown University) İnternet 1998, www. Georgetown.edu/sfs/programs/ccas/Jarusalem/towner.htm, s. 3. (hereafter Khalidi, 'İslam').

⁴ Adnun Ferhan, *el-Kuds fi'l-vathaik el-Vatikanıyye* (Beirut: Dar al-Nahar, 1991), s. 13.

⁵ Ferhan, s. 13.

⁶ Mescid-i Aksa'nın müstemilatı, Aksa Camiinin tam ve önemli bir bölümü olan Kubbetü-Sahra'nın da dahil olduğu bir çok yapıyı kapsamaktadır. Mescit kelimesi, secde etme veya namaz yeri anlamına gelmektedir. Bu, İslam terminolojisinde Kubbetü's-Sahra için de geçerlidir. Ayrıca, bu mescit Abdülmelik bin Mervan tarafından yapılmış ve bu cami adını Kur'an'daki İsra Suresinin birinci ayetinden almıştır. Ian Richard Netton, *A Popular Dictionary of İslam* (London: Curzon Presss 1992), s. 37. Burada İbnü'l Esir'in Kamil'i gibi bazı tarihi kaynakların Mescid'i Aksa'nın inşasını Abdülmelik'in oğlu Velid'e isnat ettiklerinin de belirtilmesi gerekir. Bu cami'i kimin yaptığına dair daha fazla bilgi için bkz., İbnü'l Esir, *el-Kamil*, Ed. M. Y. el-Daqqaq, C. 4, (Beyrut: Dar'ül Kütübi'l İlmiyye

ke'deki Kabe ve Medine'deki Mescid-i Nebevi'den sonra İslam'da en kutsal üçüncü mescittir⁷. Bu yüzden, İmadüddin el-İsfahani, Mescid-i Aksa'yı anlatırken şöyle der: 'Bu mescit, İslam'da ilk kible⁸, yeryüzünde inşa edilen ikinci ibadethane⁹ ve İslam'da en kutsal üçüncü Harem yeridir'¹⁰.

İkincisi; Kudüs Kur'an'ın da ifade ettiği gibi¹¹, Hz. Muhammed'in Mekke'den Kudüs'e geceleyin yaptığı mucizevi yolculuğa (İsra) tanıklık etmiş ve İslam kaynaklarına göre, Hz. Peygamber Kudüs'ten göklere çıkmıştır (Mi'rac)¹².

Üçüncüsü, İslam'ın beş direğinden biri olan günlük beş vakit namaz ile Kudüs arasında özel bir bağ mevcuttur. Bütün İslam dünyasında günde beş defa eda edilen namaz, Hz. peygamber ile Musa arasındaki bir konuşmadan sonra, Mi'rac esnasında farz kılınmıştır¹³. Bu nedenle, namazın emredilmesi bu gece yolculuğu sırasında vuku bulmuştur¹⁴. Her şeyden önce, daha sonra zikredilecek olan ve bu şehri öven birçok hadis bulunmaktadır. İslam'da da belirtildiği gibi, Kudüs büyük peygamberlerin şehridir. Kur'an, İbranilerin ataları ve İbrahim, İshak, Davud, Süleyman ile bu şehirde yaşayan veya bu şehirden geçen İsa gibi peygamberlerden bahsetmektedir. Ayrıca, Kur'an Kudüs'ün tahrip edilmesi gibi şehirde meydana gelen önemli olaylardan da bahsetmektedir.

Bu makalenin amacı, öncelikle Kur'an'daki ifadeler çerçevesinde Kudüs'ün değerini ve statüsünü aydınlatmak ve tartışmak olacaktır. Bu sebeple, Kudüs'le alakalı olan ayetleri kesin olarak belirtmek için, hemen hemen

1987), s. 239; Ahmed b. Ali es-Suyuti'nin, Ahmed Ramazan Ahmed'in editörlüğünde çıkan "İthafü'l-Akhıssa bi Fada'il el-Mescidi'l Aksa, c. 2, (Kahire: el-Hay'a el-Mısıryye el-Amma, 1982), s. 179-180. (Ayrıca, es-Suyuti, Fada'il el-Mescidi'l Aksa; Hayrettin Zirikli, el-Âlam, c. 8 (Beyrut: Darü'l İlmî Li'l Meleyin, 1995, s. 122; Zirikli, el-Âlam ve Mahmut İbrahim, Fadîli Beyti'l-Makdis Fi Mahdutad Arabiyye Kadime (Kuveyt: Mahed el-Mahdutad el-Arabiyye, 1985, s. 35.

⁷ Timothy Insoll, *The Archaeology of İslam*, (Oxford: Blackwell, 1999), s. 49.

⁸ Bu, Müslümanın Tanrının vahyinin sürekliliğine bağlılığını sembolize etmiştir.

⁹ Aşağıda Mescid-i Aksa'nın inşası ile alakalı hadis zikredilecektir.

¹⁰ Ahmed Basbüs, *el-Kuds Tünadiküm* (Amman: Darü'l-Beşir, 1995), s. 18.

¹¹ Kur'an 17/1

¹² Kur'an ve hadis literatüründe mi'racı işaret eden referanslar konusunda daha fazla bilgi için bkz.; Kur'an 17/1; 17/60; 53/7-18; Ahmed b. Ali b. el-Hacer el-Askalani, *Fethü'l Bari bi Şerhi Sahih el-Buhari*, Tahkik: Seyyid b. Abbas el-Culaymi-Ayman b. Arif el-Dımaşkı, Kahire: Dar Abi Hayyan, 1996) c. 2, s. 164-165, c. 4, s. 104, c. 9, s. 65- 90, c. 10, s. 363-364.

¹³ Khalidi, 'İslam', s. 3

¹⁴ G. Monnot, 'Salat', in El, C. VIII, s. 927. Aynı Zamanda Bkz., İbn Hacer el-Askalani, *Feth el-Bari*, C. 9, s. 67, 86-87.

Kur'an'daki bütün ayetler incelenmiştir. Kur'anda Kudüs ile alakalı olan ayetler üç kategoriye ayrılmaktadır: Birinci kategorideki ayetler kat'î bir referansla Kudüs'ten bahseden ayetlerdir. İkinci kategorideki ayetler müphem fakat muhtemelen aynı şehre işaret eden ayetler, üçüncü kategorideki ayetler ise, kesin olmamakla birlikte müphem olarak bu şehirden bahseden ayetlerdir. Bu makalede, bu üç kategorideki ayetler sırasıyla zikredilecek ve tartışılacaktır.

Kur'an, Hadis Literatürü ve İlk Dönem İslam Tarihinde Tasvir Edildiği Gibi Kudüs'ün Faziletleri

Kur'an'da: Bu incelemede de göreceğimiz gibi, İslam'da Kudüs'ün fazileti öncelikle Kur'andan kaynaklanmaktadır. Bununla beraber, Kur'andaki delilleri incelemeden önce, (öncelikle burada) hadis ve ilk dönem İslam tarihi ile ilgili iki alanı tartışacağız.

Hadis Literatüründe: Kudüs'ü yücelten ve öven birçok nebevi hadis vardır. Bu hadisler, Kütübüs-Sitte gibi ilk dönem hadis külliyatında ve Vâkidî (ö. 207/823)'nin Fütuh Bilâd eş-Şam'ı gibi ilk dönem İslam tarihi kitaplarında bulunabilir. Ayrıca, Kudüs'ün faziletine dair ihtisas kitapları ve el-yazmaları da mevcuttur. Bu kitapların sayısı toplam 45 tanedir. Örneğin; bu konuda yazılmış ilk ihtisas kitabı İshak b. Bishr el-Buhari (ö. 206/821)'nin 'Fütuh Beyt el-Makdis' isimli eseridir¹⁵. Kudüs'ün fazileti ile ilgili olarak sadece üç hadisi zikretmek yeterli olacaktır. Bu hadisler genel olarak Müslüman hadisçiler tarafından sahih hadisler olarak kabul edilmektedir. Temim ed-Dari'ye yapılan vakıf hadisi ise ayrıca zikredilip tartışılacaktır.

Üç Mescit (hadisi); Kudüs'ün fazileti ile ilgili olarak en meşhur hadistir ki bu hadis şöyledir: Develer sadece üç mescide yani, Kabe, Medine'deki benim mescidim ve Kudüs'teki mescide seyahatten dolayı eyerlenmelidir¹⁶.

Bu hadis, Müslüman hadisçiler tarafından meşhur hadis olarak değerlendirilmesine rağmen, Goldziher gibi bazı oryantalistler tarafından uydurma bir hadis olduğu ifade edilmiştir. Goldziher'in bu hadis hakkındaki temel görüşü, Abdullah b. ez-Zübeyr'in Mekke valiliği sırasında, Halife olan ve

¹⁵ Bu kitaplar ve el-yazmaları hakkında daha fazla bilgi için bkz., Mahmud İbrahim, Fada'il Beyt el-Makdis, s. 74. Kudüs'ün fazileti konusunda burada hadisçilerin hadisleri iki kısma ayırdıkları fakat, diğer konularda ise, sahih, hasen, zaif ve mevzu hadis şeklinde dört kategoriye ayırdıkları belirtilmelidir.

¹⁶ Bu hadis, Buhari, Müslim, Ebu Davud, Tirmizi, Darimi, en-Nesai, Ahmed b. Hanbel, İbn Mace ve İmam-i Malik tarafından temel hadis kitaplarında zikredilir. Bkz., A. J. Wensinck, Concordance et Indices de la Tradition Musulmane, Tome 2, (Leiden: E. J. Brill 1943), s. 234; İbn Hacer el-Askalani, Feth el-Bari, C. 4, s. 101; Bu hadisin tercümesi, M. Lecker'den alınmıştır, 'Biographical Notes on İbn Shihâb el-Zühri', Journal of Semitic Studies, 41 (1996), s. 42.

onun muhalifi Abd el-Melik b. Mervan (ö. 86/705)'nın, halkın Mekke'ye hacca gitme yerine Kudüs'e gitmelerini istediğine dair bu hadisin politik sebeplerden dolayı İbn Şihab ez-Zühri (ö. 124/742) tarafından uydurulmuş olduğu şeklindedir. Bu sebeple, Abd el-Melik b. Mervan, kendi politik amaçları için ez-Zühri'yi kullanmıştır¹⁷.

Goldziher kendi görüşünü temel olarak Haccı Mekke'den Kudüs'e döndürmeyi amaçlayan Abd el-Melik'in gayesini gerçekleştirmede ona yardımcı olma amacına yönelik olarak bu hadisin ez-Zühri tarafından rivayet edildiğini söyleyen ünlü Emevi karşıtı tarihçi Ahmed b. İshak el-Yakubi (ö. 292/905)'nin bir rivayetine dayandırmaktadır¹⁸. (Yakubi'nin görüşü aşağıda ayrıntılı bir şekilde tartışılacaktır).

Bununla beraber, bazı oryantalistlerin yanı sıra Müslümanların, ez-zühri'nin Emevilerin namı hesabına hadis uydurduğu şeklindeki görüşleri kabul edilemez¹⁹. Ez-Zühri'nin pratik olarak özelde Halife Abd el-Melik'e genelde ise Emevilere düşmanlığı ile tanınan, bu hadisin sirkülasyonu döneminde hala yaşamakta olan hocası Sa'id b el-Musayyib (ö. 94/713)'e isnat ettiği bu hadisi uydurmuş olamaz²⁰. Sa'id b. el-Musayyib hayatta iken²¹, onun bu hadisi uydurmuş olması, ez-Zühri'nin güvenilirliğini tehlikeye düşürdü ve güvenilir bir ravi olarak bilinen ez-Zühri'nin güvenilirliğine zarar verirdi²². Bundan başka Sa'id b. el-Musayyib ona itiraz ederdi. Son olarak ve daha da önemlisi bu hadis bize kadar 15 farklı isnat yoluyla nakledilmiştir ki ez-Zühri bunlardan sadece birisidir²³. Bu durum, Zühri'nin onu öğrenmeden önce de bu hadisin bilindiğini açık bir şekilde göstermektedir. Bu sebeple, Horovitz hadisin doğruluğu konusunda kim ne düşünürse düşünsün, gerçekten ez-Zühri'nin bu hadisi Sa'id b el-Musayyib'in kendi ağzından işitmiş olduğu düşüncesindedir²⁴. Sonuç olarak bu hadisin doğru olmadığını farz

¹⁷ Horovitz, bu hadisi ez-Zühri'nin uydurmuş olduğu şeklindeki Goldziher'in görüşüne katılmamasına karşılık, M. Lecker'in Goldziher'in görüşünü desteklediği ve Emevilerle ez-Zühri'nin bağıni ispat etmeye çalıştığı görünmektedir. O bu hadisin Emeviler döneminde rivayet edildiği ve bu hadisin Emevilerin amaçlarına uygun şekilde uydurulmuş olduğu düşüncesindedir. Bkz. M. Lecker, 'Biographical Notes', s. 42.

¹⁸ Ahmed b. Ebi Yakub el-Yakubi, Tarih el-Yakubi, C. 2, Beyrut: Dar Sadir 1995, s. 261.

¹⁹ Lecker, 'Biographical Notes', s. 30, dipnot no. 36.

²⁰ Sa'id b. el-Musayyib'in Emevilere ve Halife Abd el-Melik'e düşmanlığı konusunda daha fazla bilgi için bkz., Muhammed b. Ahmed ez-Zehebi, Siyar A'lâm en-Nubala, Beyrut: Dar el-Fikr 1977, s. 220-225, 228.

²¹ Sa'id, hicri 94/miladi 713'te öldü. Bkz., ez-Zirikli, el-Â'lâm, C. 3, s. 102.

²² M. A. el-Hateb, es-Sünne Kabl et-Tedvin, Beyrut: Dar el-Fikr, 1981, s. 513.

²³ Muhammed Shurrâb, Beyt el-Makdis ve'l-Mescid el-Aksa: Dirâsa Tarihîyya Müvesseka, (Şam: Dar el-Kalem 1994), s. 317-320.

²⁴ Lecker, 'Biographical Notes', s. 42, Dipnot no. 38.

etsek bile, İslam'da Kudüs'ün önemi bu hadisle sınırlı değildir. Aşağıda iki tane örnek zikredilecek olan hadis literatüründe Kudüs'ün önemine işaret eden birçok meşhur hadis vardır:

(1)Hadis otoritesi Ebu Zer el-Gıfarî'den rivayet edildiğine göre, o şöyle dedi: 'Yeryüzünde inşa edilen ilk mescidin hangi mescit olduğunu peygambere sordum? Peygamber cevap verdi: Yeryüzünde inşa edilen ilk mescid, Mekke'deki Mescid'i Haramdır. Ondan sonra hangisi inşa edildi diye sordum? Peygamber Mescid'i Aksa diye cevap verdi. Sonra bu ikisi arasında kaç yıl vardır diye sordum? Peygamber 40 yıl diye cevap verdi'²⁵.

(2)Hadis otoritesi Ebu ed-Derda'nın peygamberden naklettiği bir hadiste ise şöyle rivayet edilmiştir: 'Mekke'deki Mescid'i Haramda kılınan her namaz, başka yerde kılınan yüz bin rekât namaza eşittir. Medine'deki benim mescidimde kılınan her namaz, başka yerde kılınan bin rekât namaza eşittir. Kudüs'teki Mescid'i Aksa'da kılınan her namaz, başka yerde kılınan beş yüz rekât namaza eşittir'²⁶.

Temim ed-Dari (ö.40/660)'ye yapılan Vakıf: Temim ed-Dari b. Evs el-Lahmi el-Filistini²⁷, kardeşi ile birlikte Filistin'den²⁸ gelmiş, 9/631 yılında Müslüman olmuş olan bir sahabeydi. O, ehl-i kitaptan âlim bir insandı²⁹. Temim ed-Dari, III. Halife Osman'ın öldürülmesine kadar Medine'de yaşadı. Daha sonra kendisinin vali olarak tayin edilmiş olduğu Kudüs'e göç etti³⁰ ve peygamber tarafından ona ve neslinden gelenlere verilen bölgede yaşadı.

²⁵ Mülim b. el-Haccac el-Naysâburi; Bkz., Muhammed Salim Hashim, Sahih Müslim Ma'Şarhihi el-Musamma İkmal el-Mu'allim, C. 2, (Beyrut: Dar el-Kütüb'il-İlmiyye 1994), s. 409

²⁶ Bu hadise benzer bir hadis, hadis otoritesi Maymuna da rivayet etmektedir. Maymuna şöyle rivayet etmektedir: 'Beit el-Makdis hakkında peygambere sordum ve o şöyle cevap verdi: kıyamet günü insanların toplanacağı bir yerdir. Namaz kılmak için burası bir kimşenin seyahat etmesi gereken bir yerdir. Çünkü burada kılınan bir rekât namaz, başka yerde kılınan bin rekât namaza eşittir'. Bkz., Muhammed b. Yezid el-Kazvini İbn Mace, Sünen-i İbn Mace bi Sharh Ebi el-Huseyn el-Sindi, C. 2, (Beyrut: Dar el-Ma'rife 1977), s. 173.

²⁷ Onun biyografisi için bkz., İzzeddin b. el-Athir el-Cezeri, Ed. Adil Ahmed er-Rifai, Usd el-Ghabah fi Ma'rifet es-Sahabe, Beyrut 1996, s. 319-320; İbn Hacer el-Askalani, Ed. Sidkî Camil el-Askalani, Tahdhib et-Tahdhib, C. 1, Byerut 1995, s. 539-540; İbn Hacer el-Askalani, el-İsabe fi Tamyyiz es-Sahabe, C. 21, Beyrut 1910, s. 183-184; ez-Zehebî, Siyer A'lam en-Nubala, C. 24, s. 83-84; Muhammed b. Makram b. Manzur, in Me'mun es-saghurci, Muhtasar Tarih Dimaşk li İbn Asakir, C. 5, Beyrut 1985, s. 312-316.

²⁸ Filistin konusunda bkz., The New Encyclopedia, C., 9, 1997, 81.

²⁹ İbn Hacer el-Askalani, Tezhib'üt-Tezhib, C. 1, s. 539.

³⁰ Mahmut İbrahim, Fada'il Beyt el-Makdis, s. 364.

İslam kaynakları ona verilen dört bölgeden bahseder³¹. Bu yerler; Habrun veya Habra, Beyt Aynun, Martum ve Beyt-i İbrahim (el-Halil)'dir³². Hicri 40, miladi 660 tarihindeki ölümüne kadar bütün hayatını burada geçirmiştir.

Bölge Müslümanların yönetimi altına girdiğinde, Temim ed-Dari'nin Kudüs yakınındaki bu bölgeleri kendisine vermesi için peygamberden istediği rivayet edilir. Peygamber, bu bölgeleri herhangi bir kimseye satmaması şartıyla bir vakıf olarak ona vermeye razı oldu. Temim, peygamberden kendisi için bunu teyit eden yazılı bir belge vermesini istedi. Kudüs şehri Halife Hz. Ömer döneminde fethedildiğinde, Temim daha önce peygamberin yazmış olduğu belgeyi Ömer'e arz etti. Ömer bu belge karşılığında, bölgeyi ona verdi. Ömer bölgeyi üç kısma ayırdıktan sonra, arazinin üçte birini Temim ve ailesine, üçte ikisini sebil (fakir olan yolda kalmış yolculara ve seyahatçilere) ve diğer kısmını da halk için yerleşime açtı. Temim ile ilgili bu vakıf rivayeti, güvenilir bir rivayet olsun veya olmasın bu rivayet açık bir şekilde erken İslami statünün el-Halil (Hebron)'e paralel verildiğini ve Kudüs'ün bunu takip ettiğini göstermektedir³³. Ayrıca, Şehir iki safhada İslam adına kutsallaştırıldı. Birincisi, onun peygamberlerin babası İbrahim ile bağlantısı ve ikincisi ise bu şehrin İsra ve Mi'rac ile alakasıdır. Biz, İsra esnasında nihayet Kudüs'e ulaşmadan önce, peygambere Sina dağında, Hebron'da ve Beytlehem'de inmesi ve namaz kılmasının emredildiğini hadislerden öğrenmekteyiz³⁴.

Erken İslam Tarihinde

H. 16/M. 637 yılında Halife Hz. Ömer tarafından Kudüs'ün fethedilmesinden itibaren, Emeviler ve Abbasiler dönemlerinde ve daha sonraki takip eden dönemlerde İslam tarihi boyunca³⁵ bu şehre büyük bir önem ve ihtimam gösterildi. Muhteşem Kubbetüs-Sahra'nın binasının, *el-Mescid'il-Aksa* ve diğer birçok dini komplekslerin inşa edilmesi bunun açık bir delilidir. Tarihsel bakış açısından, biz sadece Kubbetü's-Sahra'nın inşa edilmesine ve onun inşasının arka planındaki amaçları konusuna odaklanacağız.

Kubbetü's-Sahra'nın İnşası. Kubbetü's-Sahra İslam mimarisinin en eski abidelerindendir ve muhtemelen ilk bilinçli İslam medeniyeti sanat ça-

³¹ Tarihi kaynakların yanı sıra yukarıda zikredilen biyografik eserler, Temim ed-Dari'ye verilen kasabalar için farklı isimler zikretmektedir. Daha fazla bilgi için Temim ed-Dari'nin biyografisi konusunda yukarıda zikredilen kaynaklara bkz.

³² Filistin'in güneyinde bir kasaba olan Habrun'un adı Arapça'da el-Halil'dir ve Kudüs'ün güneyine 32 km.'dir...

³³ Sharon, 'el-Halil, C. IV, s. 956.

³⁴ Sharon, 'el-Halil, C. IV, s. 956.

³⁵ Osmanlı yönetimi altında iken, Kudüs hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz., Rochelle Davis, 'Ottoman Jerusalem: The Growth of the City outside the Walls', in Salim Tamari (ed.) Jerusalem 1948, The Arab Neighbourhoods and their Fate in the War (Jerusalem: The Institute of Jerusalem Studies 1999), s. 10-29.

lışmasıdır³⁶. Kubbetü's-Sahra, aynı zamanda tapınak dağı olarak da bilinen eski şehir içerisinde yani Haram-ı Şerif'deki büyük bir açık alanda yatay bir kaya³⁷ üzerine inşa edilmiş, süslü sekizgen kenarlı bir türbedir. Moriah dağının zirvesindeki tepe (kubbe) kutsal kabul edilir ve burası Yahudilerde olduğu gibi, Hıristiyanlar ve Müslümanlar için de kutsaldır³⁸. Çoğu çağdaş ve eski bilginler, bu muhteşem binanın inşasının Halife Abd el-Melik b. Mervan (26-86/646-705) döneminde başladığını, 72/691-692 yıllarında tamamlandığını rivayet etmektedirler³⁹. Bununla beraber bazı bilginler, onun Halife Abd el-Melik b. Mervan'ın oğlu el-Velid (48-96/668-715) döneminde inşa edildiğini ifade etmektedirler⁴⁰.

Birinci görüşü destekleyen kesin delil, 72/691-692 yılında onun Halife Abd el-Melik döneminde tamamlandığı yıla açıkça işaret eden Kubbetü's-Sahra içindeki kitabede yer almış olmasıdır⁴¹. Halife Abd el-Melik b. Mervan'ın adı, daha sonra, Abbasi Halifesi el-Me'mun (Ö. 218/833) döneminde 216/831 tarihinde kubbeyi restore eden mimarlar tarafından silindi. Mimarlar, Halife Abd el-Melik b. Mervan'ın adını silerek, onun yerine, Halife el-Me'mun'un adını yazdılar. Fakat ne var ki onlar, binanın inşasının 72/691-692 tarihi olan gerçek tarihini değiştirmeyi unuttular⁴².

Kubbetü's-Sahra'nın İnşa Edilmesinin Amaçları. Bu muhteşem mimari çalışmanın inşa edilmesinin amaçları üzerinde önemli tartışmalar olmuştur ve onun gerçek amacı konusu hala tartışmalı bir meseledir⁴³. Kubbetü's-

³⁶ O. Grabar, 'Kubbat es-Sahra', C. V, El, s. 298,

³⁷ F. E. Peters, 'Jerusalem', in Mircia Eliade (ed.) The Encyclopedia of Religion, C. 7 (New York: Simon and Schuster Macmillan, 1995), s. 12.

³⁸ Timothy Insoll, The Archaeology of Islam, s. 49.

³⁹ Kudüs'ün Faziletleri ve onun tarihi konusunda yazılmış olan kaynaklar ve el yazmaları Kubbetü's-Sahra'nın inşa edilmesi ile Abd el-Melik b. Mervan arasında ilgi kurmaktadırlar. Örneğin Bkz., Mucir ed-Din el-Hanbali, al-Uns al-Calil fi Tarih al-Kuds ve'l-Halil, C. 2 (en-Necef, 1967), s. 272-273; es-Suyuti, Fada'il el-Mescid el-Aksa, C. 1, s. 241-242. Bu konuda çağdaş yazarlar için Bkz., Zeki Hasan, Funun el-Islam (Kahire: Dar al-Fikr al-'Arabi, Tarihsiz), s. 39; Yusuf Şavki, Kubbatü's-Sakhra (Masgat: Matba'a Mizun 1987), s. 111; Arif el-Arif, el-Mufasssal fi Tarih el-Kuds (el-Kuds, 1986), s. 109; Oleg Grabar, 'Kudüs', ed. Joseph R. Strayer, C. 7, Dictionary of the Middle Ages, (New York: Simon ve Schuster Macmillan, 1986), s. 60.

⁴⁰ Bkz., İbn Kesir, al-Mavcud al-Bidâya Wa'l-Nihâya, Ed. Ahmed Ebu Mülhim-'Adil 'Abd, C. 9, (Beyrut: Dar al-Kutub al-'İlmiyya 1997), s. 141; Shurrab, Beyt el-Makdis, s. 367-368.

⁴¹ Kubbetü's-Sahra'nın İnşa Edilişinin Başlama ve Bitiş Tarihleri İçin Bkz., Lecker, 'Biographical Notes' s. 43, dipnot 90.

⁴² Grabar, 'Kubbat al-Sakhra', El², C. V, s. 298, Zeki Hasan, Funun el-Islam, s. 39.

⁴³ Grabar, 'Jarusalem', Dictionary of the Middle Ages, C. 7, s. 60.

Sahra konusunda yazılmış olan edebi eserler, onun inşa edilmesinin sebepleri hakkında bize farklı yorumlar vermektedir. Mevcut yorumların çoğu başlıca üç gruba ayrılabilir⁴⁴. Çoğu Müslüman yazar ve İbn Teymiyye gibi⁴⁵, bilginler tarafından öne sürülen birinci yorum, Abd el-Melik'in çalışmasının arkasındaki saik ve amacın dini bir gayeye yönelik olduğudur. Kendi döneminin en bilgin kişilerinden biri olarak Abd el-Melik, İslam'da bu yerin kutsiyetini ve kutsallığını biliyordu. Bu yüzden, o Kubbet'üs-Sahra'yı sadece peygamberin gece yolculuğunun ve göğe çıkışının (İsra ve Mi'rac) anısına değil, aynı zamanda yukarıda zikredilen birçok hadise göre burada namaz kılmayı ve Kudüs'ü ziyaret etme konusunda Müslümanları cesaretlendirmek için inşa etmek istedi.

İkinci yorum, bu ünlü abidenin tarihi ve kültürel bakımdan Yahudilik ve Hıristiyanlık şehrinde yeni bir inancın varlığına vurgu yapmasıdır⁴⁶. Coğrafyacı Makdisi, Abd el-Melik'in Kudüs'e girdiğinde ve Jüstinyen tarafından inşa edilen Ascension Kilisesinin kubbesinin ihtişamını gördüğünde, hayretler içerisinde kaldığını ve Ascension Kilisesindeki bu kubbeyi hiçbir Müslüman'ın övmemesi ve hayran kalmaması için ona benzer bir bina inşa etmek istediğini söylemektedir⁴⁷.

Üçüncü yorum, somut bir şekilde tarihseldir ve Yakubi'den gelen bir rivayete dayanmaktadır. Bu yorum, İbn Zübeyr'in Emevilerle mücadelesi sırasında Abd el-Melik'in Kudüs'te Mekke'deki Kabe ile rekabet edebilen kutsal bir türbe meydana getirmek için çaba sarf ettiği kabul edilmektedir⁴⁸.

Birinci ve ikinci yorumlar, sonuncusuna göre daha mantıklı ve kabul edilebilir yorumlar olarak görünmektedir. Halife olmadan önce Medine'nin en meşhur fakihlerinden birisi olduğu için, Abd el-Melik'in çalışmasının arka planında dini ve kültürel bir saik vardı⁴⁹. Hem Kur'anda hem de hadis literatüründe yerin kutsiyetini biliyordu. Bu sebeple, kendisi Kabe'ye gitmeyi güç bulan insanların olduğunu öğrendiğinde, bu muhteşem abideyi inşa ederek, bu insanların Kudüs'ü ziyaret etmesini teşvik etmek istedi. İkinci yorum aynı zamanda Makdisi'nin görüşünde de öne sürüldüğü gibi⁵⁰, dönemin politik ve psikolojik şartları ile de uyum arz etmektedir. Bu yüzden, Abd

⁴⁴ Grabar, 'Kubbat al-Sakhra', El², C. V, s. 299.

⁴⁵ Abd el-Malik'in, Kubbetü's-Sahra'yı şiddetli soğuk havalardan korumak için özel bir örtü diktirdiği de söylenir. Bkz., es-Suyuti, Fada'il el-Mescid el-Aksa, C. I, s. 242; Shurrab, Beyt el-Makdis, s. 340.

⁴⁶ Grabar, 'al-Quds', part b, El², C. V, s. 341.

⁴⁷ Muhammed b. Ahmed el-Makdisi, Ahsan al-Takusim fi Ma'rifât el-Akalim, ed. Muhammed Mahzum, (Beyrut: Dar İhya al-Turath 1987), s. 139.

⁴⁸ Grabar, 'Kubbat al-Sakhra', El², C. V, s. 299.

⁴⁹ Bkz., İbnü'l-Esir, el-Kamil, C. 4, s. 239; İbn Manzur, Muhtasar Tarih-i Dimaşk, C. 15, s. 221; İbn Kesir, el-Bidaya ve'n-Nihaya, C. 9, s. 56.

⁵⁰ Grabar, 'al-Quds', part b, El², C. V, s. 341.

el-Melik, kutsal Hıristiyan şehrinin merkezinde Hıristiyan kiliselerine göre onu biçimlendirmeyi fakat ihtişam bakımından onları geçmeyi amaçlayarak ve yerini seçerek İslam'ın bu ilk abidevi binasını yapmayı planladı⁵¹. Yahudilik ve Hıristiyanlık gibi daha eski dinlerin tek varisçisi olduğunu İslam kendisi açıklamaktadır⁵². Kısaca Kubbet'üs-Sahra, muzaffer misyoner bir abideye benzemektedir⁵³. Bu bina açıkça dini kimliğe işarette maddi kültürün nasıl kullanılabileceğini göstermektedir⁵⁴.

Yakubi tarafından öne sürülen üçüncü yorum, bilginler tarafından tartışma konusu olmuştur. Yakubi (292/905)'nin görüşü, İbn el-Batrik (328/940),⁵⁵ Sibt İbn el-Cevzi (654/1256),⁵⁶ Mucir ed-Din Abd el-Hanbali (928/1522),⁵⁷ Euty chius⁵⁸ gibi bazı tarihçilerin yanı sıra, Muhammed Kürd Ali⁵⁹ gibi bazı günümüz tarihçileri ile Ignaz Goldziher,⁶⁰ W. Caskel,⁶¹ Charles Matthews⁶² vs. gibi bazı oryantalistler tarafından kabul görmesine karşılık, diğer bazı oryantalistlerin yanı sıra Müslüman yazarların çoğu tarafından şiddetli bir şekilde tenkit edilmekte ve reddedilmektedir. M. Azami⁶³, M. A. el-Hateb⁶⁴, M. H. Shurrab⁶⁵, S. D. Goitein⁶⁶, Oleg Grabar⁶⁷ ve J. Horovitz⁶⁸ bu son görüşü desteklemektedirler. Yakubi'nin eseri incelendik-

⁵¹ Timothy İnsoll, *The Archaeology of İslam*, s. 51; Benzer bir görüş için bkz., Grabar, 'Jerusalem', *Dictionary of the Middle Ages*, C. 7, s. 60; Angelika Neuwirth, 'The Spiritual Meaning of Jerusalem in İslam', *City of the Great King*, s. 108.

⁵² Goitein, 'al-Quds', *El²*, C. V, 325.

⁵³ Grabar, 'Kubbât al-Sakhra', *El²*, C. V, s. 299.

⁵⁴ Timothy İnsoll, *The Archaeology of İslam*, s. 51

⁵⁵ Onun kitabı, 'Nazm el-Cavhar ve'l-Tarihal-Macmu' 'alâ el-Tahkîk ve'l-Tasdik fi Ma'rifât el-Tavarih' adı ile isimlendirilir. Bkz., Mahmud İbrahim, *Fadail Bayt el-Makdis*, s. 57.

⁵⁶ Shurrab, *Beyt el-Makdis*, s. 360-361

⁵⁷ Mucir ed-Din el-Hanbali, *Tarihal-Kuds Ve'l-K-Halil*, C. I, s. 272.

⁵⁸ Goitein, 'al-Quds', *El²*, C. V, 325.

⁵⁹ Shurrab, *Beyt el-Makdis*, s. 369-370.

⁶⁰ Goitein, 'al-Quds', *El²*, C. V, 325.

⁶¹ Grabar, 'Kubbât al-Sakhra', *El²*, C. 5, s. 299; Grabar, 'al-Quds', *El²*, C. V, 341.

⁶² Charles Matthews, 'Palestine: Mohammadan Holy Land', *Muslim World*, XXXIII, 1943, s. 245-246.

⁶³ Onun Kitabına bkz., *Studies in Early Hadith Literature* (Indianapolis: American Trust Publication, 1978).

⁶⁴ M. A. el-Khateeb, *es-sunna Kabl et-Tadvin*, s. 511-515.

⁶⁵ Shurrab, *Beyt el-Makdis*, s. 357-369.

⁶⁶ Goitein, 'al-Quds', *El²*, C. V, 325.

⁶⁷ Grabar, 'Kubbât al-Sakhra', *El²*, C. 5, s. 299

⁶⁸ Lecker, 'Biographical Notes', s. 30, dipnot no. 36, dipnot no. 88.

ten sonra, aşağıdaki sebeplerden dolayı onun görüşlerinin kabul edilemeyeceğini burada söylemek yeterli olacaktır.

Birincisi Goitein'in işaret ettiği gibi, Hicri 3. Miladi 9. yüzyıl büyük Müslüman tarihçilerinden hiçbiri Abd el-Melik ile İbn Zübeyr arasındaki mücadeleyi ayrıntılı bir şekilde anlatmadıkları gibi, Kudüs'ün yerlisi olan Makdisi'nin de dahil olduğu eski coğrafyacıların hiçbiri Emevi Halifelerinin böyle bir niyetleri olduğuna dair en önemsiz bir imada dahi bulunmamaktadırlar... Ayrıca, Abd el-Melik'in kutsal yerlerin Kur'anda açık bir şekilde zikredilmesinden ve kiblenin Kudüs'ten Kabe'ye çevrilmesinden sonra kutsal yerlerden Haccı saptırmaya çalışarak sadece kendi pozisyonunu tehlikeye düşüreceği ve desteklenmeyeceği açıktır. Çünkü böyle bir durumda, ona karşı cihat yapmanın zorunlu olduğu bir kâfir hükmüne kendisini düşürürdü.⁶⁹

İkincisi; Yakubi, Abd el-Melik'in haccı Mekke'den Kudüs'e döndürme emri konusundaki rivayetinde kendi kendisiyle çelişkiye düşmektedir. Yakubi, bu döndürmenin Emeviler dönemi boyunca devam ettiğini söylemektedir.⁷⁰ Yakubi bu rivayetin birkaç sayfa sonrasında, 68/687-688⁷¹ yıllarında Abd el-Melik'in askerlerinin hacca iştirak ettiklerini kendisi rivayet ettiği için bu doğru değildir. Hatta onlar, İbn Zübeyr'in reddetmiş olduğu bir istek olan Mekke'nin kuşatıldığı sırada bile hac yapmayı istemişlerdi⁷². Bundan başka, bir çok tarihçinin yanı sıra Yakubi, 75/694 yılında haccını ifa eden Halife Abd el-Melik'in de dahil olduğu bir çok Emevi Halifesinin hac yapmak için Mekke'ye gittiğini ısrarla vurgulamaktadırlar⁷³. Bütün bunlardan dolayı, onun şiddetli bir şekilde Emevi karşıtı polemliklerini bildiğimizden dolayı Yakubi'nin görüşü özellikle kabul edilemez⁷⁴.

Sonuç olarak, Kubbet'üs-Sahra'nın inşa edilmesinin amaçlarını açıklayan ilk iki yorumun daha doğru ve geçerli bir yorum olduğunu ve Abd el-Melik'in gerçek amacını bize gösterdiği söylenebilir. Bununla beraber, M. Lecker'in işaret ettiği gibi, Abd el-Melik'in projesinin arka planında daha

⁶⁹ Goitein, 'al-Quds', El², C. V, 325.

⁷⁰ Ahmed b. Ebi Ya'kub el-Ya'kubi, Tarihal-Ya'kubi, C. 2, (Beirut: Dar Sadir, 1995), s. 261.

⁷¹ el-Ya'kubi, Tarihal-Yakubi, C. 2, s. 263-268.

⁷² Goitein, 'al-Quds', El², C. V, 325.

⁷³ el-Ya'kubi, Tarihal-Yakubi, C. 2, s. 273; Ahmed b. Yahya el-Balazuri, Ensab el-Aşraf, ed. Suhayl Zakkari-Riyad Zirikli, C. 7, (Beirut: Dar al-Fikr 1996), s. 212; Muhammed b. Cerir et-Taberi, Tarihal-Umam ve'l-Mulük, ed. Abu al-Fadıl İbrahim, C. 6, (Beirut: Tarihsiz), s. 209; Ali b. el-Hasan el-Mes'udi, Muruc ez-Zeheb fi Ma'adin el-Cevher, ed. Muhammed Sa'id al-Lahham, C. 3, (Beirut: Dar al-Fikr 1997), s. 130; Muhammed b. Ahmed ez-Zehabi, Tarihel-İslam, ed. Umar 'Abd es-Salam Tadmuri, C. 4, (Beirut: Dar el-Kitab el-Arabi 1998, s. 319.

⁷⁴ Grabar, 'Kubbat al-Sakhra', El², C. V, s. 299.

başka saikler de olabilir...⁷⁵ ve bu yüzden Kubbet'üs-Sahra'nın inşa edilmesinin geri planındaki gerçek nedenler üzerindeki tartışmalar yine de kapalıdır ve bu muhteşem çalışmanın asıl amacı yine de tartışma konusudur⁷⁶. Bundan başka, yeni ve geçerli yorumlarla bizi destekleyecek ihtisas sahibi bilginlere kapılar açıktır.

Kur'an'da Kudüs'e İşaret Eden Kesin Referanslar

Kur'an'da bu kategoriye giren sadece bir ayet vardır. Bu ayet, İsra Suresinin (Kur'an 17/1) birinci ayetidir ve anlamı şöyledir:

'Bir gece, kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu Mescid-i Haramdan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksaya götüren Allah noksan sıfatlardan münezzehtir'⁷⁷.

Bu ayetin Kudüs'e işaret ettiği konusunda bütün Müslüman tefsirciler hem fikirdirler. Büyük tefsirci Muhammed Fahreddin b. Ömer er-Razi bu ayeti şöyle yorumlamaktadır: 'Büyük tefsircilerin burada Mescid-i Aksanın Kudüs'teki kutsal mabet anlamına geldiğinde hem fikirdirler'⁷⁸. Bundan başka İbn Hacer el-Askalani, yukarıda zikredilen ayetin açık anlamından dolayı, peygamberin Beyt'il-Makdis (Kudüs)'e yapmış olduğu gece yolculuğunun uyanık ya da uykuda iken olduğu gerçeği konusunda hiçbir ihtilafın olmaması gerektiğini belirtmektedir. Peygamber bu yolculuğu uyanıkken yapmış olsaydı, onun kendi kabilesi Kureyş onu yalancılıkla suçlamazdı⁷⁹. Bundan başka Taberi'nin işaret ettiği gibi, (1) peygamber İsra yolculuğunu cismani anlamda yapmamış olsaydı, sonuçta ilahi misyonunu ispatlaması istenmezdi ve olaya inanmayanlar kâfirlikle suçlanmazlardı. (2) Kur'an'da Allah'ın, kulunu ruhani seyahat ettirmesi illeti değil, kulunun seyahat etme

⁷⁵ Lecker, 'Biographical Notes', s. 42.

⁷⁶ Grabar, 'Jarusalem', Dictionary of the Middle Ages, C. 7, s. 60.

⁷⁷ Ayetlerin tercümesi çoğunlukla hem Muhammed Taki ed-Din el-Hilali hem de Muhammed Muhsin Han'ın İngiliz dilinde 'İnterpretation of the Meaning of the Noble Qur'an' tercümelerinden alınmıştır, Riyad: Dar es-Salam 1995); Abdullah Yusuf Ali, The Holy Qur'an Text, Translation and Commentary, (New York: Tahrike Tarsile Qur'an, INC 1987; Ayrıca Marmaduke Picthall'in çevirisine de başvurulmuştur. Bkz., Marmaduke Picthall, The Glorious Qur'an, Bi-Lingual edition with English Translation, (İstanbul: Çağrı Yayınları 1996).

⁷⁸ Muhammed Fahreddin b. Omar er-Razi, et-Tefsir el-Kebir, ed. 'Abd el-Hamid, C. 20, (Kahire: el-Matba'a el-Misriyye 1938, s. 146; Bu ayetin diğer yorumları için bkz., J. Horovitz, 'Mirac', El², C. VII, s. 97-98.

⁷⁹ İbn Hacer el-Askalani, Feth el-Bâri, C. 2, 166; Ayrıca bkz., İbn Kesir, Tefsir el-Kur'an el-Âzım, C. 3, (Şam: Dar İbn Kesir 1994), s. 33.

illeti anlatılmaktadır⁸⁰. Bu yüzden Taberi, bu seyahatin, peygamber uykuda iken meydana geldiği şeklindeki görüşü tercih etmektedir⁸¹. Sonuç olarak, Müslüman bilginler arasındaki anlaşmazlık, sadece bu seyahatin peygamber uykuda mı yoksa uyanık iken mi? meydana geldiği konusunda yoğunlaşmaktadır. Bununla beraber, onlar ittifakla ayette zikredilen mescidin Kudüs'teki mescide işaret ettiğini kabul etmektedirler.

Yukarıda zikredilen ayete ilişkin olarak göz önünde bulundurulması gereken iki husus vardır. Birincisi, temel üç monoteistik din de günümüzdeki Kudüs'ün bulunduğu mekan itibariyle eski Kudüs'le aynı Kudüs olduğunu kabul etmektedir. Bununla beraber, bir Yahudi mezhebi olan Samiriler eski Kudüs'ün Samiriye Dağında bulunduğunu ama onun mevcut Kudüs olmadığına inanmaktadırlar⁸². İkincisi, Kudüs'e gece yolculuğu (İsra) hicretten önceki bir yılda meydana geldi ve coğrafyacıların yanı sıra, Müslüman tefsirciler, hadisçiler, tarihçiler arasında peygamberin gece yolculuğunu ilk Kudüs'e yaptığı ve peygamber Muhammed'in göklere (mi'rac) çıkışının Kudüs'ten, aynı İsra gecesi içinde⁸³, günümüzde Kubbetü's-Sahra olarak bilinen es-Sahra'dan başladığı görüşünü destekleyenler bir hayli çoğunlukta-
dır⁸⁴. Bundan başka, kafirler ona inanmadıklarında ve onun gece yolculuğunu inkar ettiklerinde, peygamberin Kureyş'e tanımladığı el-Aksa'dan mürekkep bir çeşit binanın var olduğu İslam literatüründen açıkça anlaşılmaktadır⁸⁵. Ayrıca Hz. Ömer, 16/637 yılında şehri fethettiğinde, Kudüs patriği Sophronius ona el-Mescit el-Aksa'yı gösterdi. Caminin yerini gören Hz. Ömer şöyle dedi: "Bu yer, tam olarak peygamberin bize tanımladığı yerdir". Bu sebeple, daha sonra bu yerin temizlenmesini ve restore edilmesini emretti⁸⁶.

Kur'an'da Kudüs'e Müphem Ama Mümkün Referanslar

Sözün gelişi veya tarihsel olarak Kudüs'e işaret ettikleri ispat edilmedikçe, değişik yorumları hesaba katmak için, Kudüs'e referansları müphem ancak Kudüs'e işaret etmesi imkan dahilinde olan ayetler ve Kudüs'e referansları müphem ancak Kudüs'e işaret etmesi imkan dahilinde olmayan ayet-

⁸⁰ Bkz., Muhammed b. Cerir et-Taberi, Cami el-Beyan fi Taviil el-Kur'an, ed. Sıtkı Cemil el-Attar, C. 10, (Beyrut: 1995), s. 60-61; Horovitz, 'Mirac', El², C. VII, s. 98.

⁸¹ et-Taberi, Cami el-Beyan, C. 9, s. 22.

⁸² Mucir ed-Din el-Hanbalî, el-Uns el-Celil fi Tarih-i el-Kuds ve'l-Halil, C. 1, (Amman: Mektabât el-Muhtesib 1973), s. 241.

⁸³ İbn Hacer el-Askalani, Feth el-Bâri, C. 9., s. 75-76; Burada Hz. Peygamberin miraca yükselişi ile ilgili Kur'an referansının aşağıdaki ayetler olduğuna işaret etmek gerekir: Kur'an 17/60; Kur'an 53/7-18.

⁸⁴ İbn Hacer el-Askalani, Feth el-Bâri, C. 2, s. 166.

⁸⁵ İbn Hacer el-Askalani, Feth el-Bâri, C. 2, s. 63-64.

⁸⁶ Mucir ed-Din el-Hanbalî, Tarih-i el-Kuds ve'l-Halil, C. 1, s. 256. Müslümanlar şehri fethettiği zaman, el-Aksa camiinin terk edilmiş olduğuna burada işaret etmek gerekir.

ler bulunmaktadır. Kur'an'da yorumlamaya müsait doğrudan veya dolaylı olarak Kudüs'e işaret eden ayetler 70 yerde geçmektedir. Bu yerler 21 sureye dağılmış durumdadır. Ayetlerin bazılarının Kudüs'e referans oldukları uzak ihtimal olmasına karşılık, bu ayetlerin bazılarında Kudüs'e referans oldukları açıktır.

Bu çalışma, bu ayetlerde Kudüs'e yapılan referansların zayıflığını yani, geçerliliğini ve güvenilirliğini tespit etmek için, tefsirsel, geleneksel, tarihsel ve coğrafi çalışmalara dayanmaktadır. Bundan başka, bu ayetlerde zikredilen Kudüs'e referanslar, kelimeler, kavramlar, telaffuzlar, ifadeler ve misaller yoluyla dırılar. Örneğin, Kudüs'te meydana gelen olaylara ve topluma işaret eden ayetler vardır. Öncelikle, değişik ifadeler vasıtasıyla Kudüs'e referansı müphem ama mümkün ayetler zikredilecek. Kudüs'e işaret ettikleri için, bu ayetler hakkındaki âlimlerin görüşlerine ilişkin referanslar dipnotlarda belirtilecektir. Bu ayetler aşağıda belirtilen altı grupta sınıflandırılabilir.

Kudüs'e İşarete Yer İfadeleri Kullanan Ayetler

Bu ayetlerin açıklanmasına geçmeden önce, Kur'an'daki 'kutsal toprak', 'kutsal memleket', kutsal kasaba' terminolojilerini ve ifadelerini izleyerek ne anlama geldiklerinin açıklanması gerekmektedir. Bu terminolojiler sırasıyla aşağıdaki ayetlerde geçmektedir: 5/21; 7/137; 21.71.81 ve 34/18.

Bu ayetlerin konteksine müracaat edildiğinde, Kur'an'ın kutsal toprak için belirli bir bölge sınırlamadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber, Kur'an, Kudüs'ün kutsiyeti ve kutsallığı konusunda ve 17. surenin 1. ayetinde onu çevreleyen bölgeden açıkça bahsetmektedir. Bu sebeple Kudüs, Kutsal Toprağın önemli bir bölümüdür. Hadis literatüründe kutsal toprak için belirli bir tanım olmamasına rağmen⁸⁷, kutsal toprak olarak Kudüs'ün bir bölümü olan Bilâd eş-Şam'a işaret eden aktarmalar vardır⁸⁸. Tefsirciler ve âlimler bu bölgenin sınırlarını tarif etmeye çalışmışlardır. Taberi, Kur'an'daki 5/21 ayetini yorumlayan tefsircilerin, siyercilerin ve tarihçilerin Kutsal Toprağın sınırlarının Irak'taki Fırat'tan Mısır'daki⁸⁹ el-Ariş'e⁹⁰ kadar uzandığı konusunda hemfikir olduklarını nakletmektedir. Bu nedenle biz, tefsirciler kutsal toprak kavramını içeren bir ayeti açıkladıkları zaman farklı yorumlarla karşılaşmaktayız. Onlardan bazıları, Kudüs, Eriha, Şam, Ürdün ve Filistin gibi Bilâd eş-

⁸⁷ İbn Asakir, el-Ariş ile Fırat arasında uzanan toprakları Allah'ın mübarek kılmış olduğuna dair sadece bir hadis olduğunu zikreder. Bkz., İbn Manzur, Muhtasar Tarih-i Dimâşk li İbn Asakir, C. 5, s. 65.

⁸⁸ İbn Asakir, Kur'an'da zikredilen kutsal toprakların Bilâd eş-Şam olduğu hakkında birçok rivayetin olduğunu nakleder. Bkz., a.g.e., s. 67-68.

⁸⁹ el-Ariş veya Mısır'ın el-Ariş bölgesi, Filistin ve Mısır'ın sınırları üzerinde kumsallarla çevrilmiş olan bereketli bir vaha içerisinde Akdeniz sahillerinde bulunmaktaydı. Bkz., F. Buhl, Al-Arish, El², C. I, s. 630.

⁹⁰ Muhammed b. Cerir et-Taberi, Cami el-Beyan fi Taviil el-Kur'an, C. 6, (Beyrut: Dar el-Marife 1980), s. 110.

Şam'ın⁹¹ bir parçası olan bölgeleri zikretmektedirler. Diğer bazıları ise Mısır'daki Sina Dağını dahi zikretmektedirler. Sonuç olarak Kur'an'daki kutsal toprak kavramının Kudüs'e işaret etmesi gerekmemektedir. O, ya kutsal toprağın bulunduğu bölgenin bütününe, ya Kudüs'e veyahut da kutsal toprak içerisinde yer alan herhangi bir kısmına veya bir yere işaret ediyor olabilir. Bu sadece ayetin konteksi ve ayeti açıklayan güvenilir hadisler vasıtasıyla tespit edilebilir.

El-Ard el-Mukaddese (The Holy Land) Kur'an 5/21. ayetin anlamı şudur: 'Musa dedi: Ey halkım, Allah'ın size tahsis ettiği Kutsal Toprağa girin'⁹². Taberi⁹³, Ebu el-Leys es-Semerkandi⁹⁴, el-Mâverdi⁹⁵, en-Nesefi⁹⁶, el-Kurtubi⁹⁷ ve başkaları bu ayetteki ve onu takip eden 5/22-24, 26. ayetlerdeki kutsal toprağı Kudüs olarak yorumlamaktadırlar.

Bununla beraber, yukarıda zikredilen tefsirciler bu ayette zikredilen Kutsal Toprağı tarif ederken farklı görüşler nakletmektedirler. Onların görüşleri aşağıdaki şekilde özetlenebilir: 'Kutsal toprak, ya Şam, ya Filistin ya Ürdün'ün bir bölümü veya Eriha veyahut da et-Tur (Sina Dağı) anlamına gelmektedir. Taberi, burada kutsal toprakla tam olarak kastedilen sınırlarla ilgili güvenilir bir rivayete sahip olmadığımız için, kutsal toprak içinde belirli bir yeri tanımlamak eğiliminde değildir. Taberi'nin de ileri sürdüğü gibi,

⁹¹ C. E. Bosworth, Bilâd eş-Şam kavramının, ilk dönem İslam geleneğinde kullanıldığı gibi günümüzde 'Daha Büyük Suriye' olarak bilinen Suriye, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Filistin'in Batı kıyılarının politik varlığının da dâhil olduğu XX. yüzyılın başlarındaki Bilâd eş-Şam kavramının diplomatik ve politik kullanımını kapsadığını ifade etmektedir. Bkz., C. E. Bosworth, 'Bilâd al-Sham', El², C. IX, s. 261; Bilâd eş-Şam'ın tanımı konusunda daha fazla bilgi için bkz., Yaquf b. 'Abd Allah el-Hamavi, MuJam al-Buldan, C. I, Beyrut: Dar Sadir 1984), s. 312; Zakariyye b. Muhammed b. Mahmud al-Qazvini, Athar al-Bilâd ve Akhbar al-İbad, (Beyrut: Dar Beyrut Li'l-Tiba'a Wa'l-Nashr 1984), s. 159; Abu al-Qasim b. Hawqal al-Nasibi, Kitab Surat al-Ard, M. J. De Goeje et al, C. I, (Leiden: E. J. Brill 1939), s. 165-168, 171; İbn el-Fakih, Ebu Bekr Ahmed b. Muhammed el-Hamadhani, Muhtasar Kitab al-Buldan, ed. M. J. De Goece, s. 92.

⁹² Yusuf Ali, The Holy Qur'an, Translation, s. 248, Dibnot no. 724.

⁹³ et-Taberi, Cami' el-Beyan, C. 6, s. 110.

⁹⁴ Nasr b. Ahmed Ebu al-Leys es-Samarkandi, Tefsir el-Kur'an el-Kerim Bahr el-Ulum, ed. Mahmud Matarji, C. I, (Beyrut: Dar el-Fikr 1997), 405-407.

⁹⁵ İzziddin b. Abd el-Aziz b. Abd es-Salam, Tefsir el-Kur'an (İhtisar en-Nukat ve'l-Uyun li'l-Mavardi, ed. Abdallah b. İbrahim el-Vuhaybi, C. I, (Beyrut: Dar İbn Hazm 1996) s. 379.

⁹⁶ Abd Allah b. Ahmed en-Nesefi, Tefsir en-Nesefi Madarik et-Tenzil ve Haka'ik et-Tavil, C. I, (Beyrut: Dar en-Nafa'is 1996), s. 403-404.

⁹⁷ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubi, el-Cami' li Ahkâm el-Kur'an, C. 6, (Beyrut: Dar el-Kutub el-İlmiyye 1996, s. 83-84, 86.

kesinlikle ayette işaret edilen bölgenin Irak'taki Fırat'tan Mısır'daki el-Ariş'e⁹⁸ kadar uzandığını biliyoruz. Netice itibariyle, Makdisi⁹⁹ nin yanı sıra, el-Kurtubi, er-Razi¹⁰⁰, İbn Kesir¹⁰¹ Kudüs'ü ve onu çevreleyen bölgeyi kutsal toprak olarak yorumlamayı tercih etmektedirler. el-Kurtubi, er-Razi, İbn Kesir ve Makdisi'nin görüşleri herhangi bir yerden daha ziyade Kudüs ve onu çevreleyen bölgelerin kutsal toprak olmasının daha makul bir görüş olduğudur. Kur'an'daki 5. Surenin 22. 23. 24. ve 26. ayetleri İsraililerin Kudüs'e girmeyi reddetmeleri konusundan ve bu yüzden Tanrının onlara oraya girmelerini yasaklamasından bahsetmektedir. Ayrıca, kendi görüşünü desteklemek için el-Kurtubi, Musa'nın çölde bulunduğu esnada Allah'tan kutsal toprak yakınındaki yolda ölmesine izin vermesini istediği ifade edilen bir hadisi zikretmektedir¹⁰². El-Kurtubi yol sözünü Kudüs yolu olarak yorumlamaktadır. Kurtubi tarafından yapılan bu yorum, Kudüs ve onu çevreleyen bölgelerin kutsal toprak olduğu anlamına gelmektedir. Çağdaş Mısırlı bir yazar olan Şeyh el-Ezher, burada kutsal toprağın Kudüs'e işaret etmesinin daha muhtemel olduğunu ifade etmektedir¹⁰³. Gördüğümüz üzere, bu son yorumun hem konteks hem de hadis literatürünün onu desteklemesi bakımından daha mantıklı olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple, bu ayet müphem ama mümkün bir Kudüs'e referansı ima etmektedir.

Meşariga el-Ard ve mağaribaha ellefi bârakna fiha (Bereketli kıldığımız Doğu'daki ve Batı'daki topraklar) Kur'an 7/ 137). Bu ayetin anlamı şöyledir: " Ve biz, mübarek kıldığımız doğudaki ve batıdaki topraklara zayıf kabul edilen insanları mirasçı kıldık"¹⁰⁴. Yukarıda zikredilen mübarek kılınan toprakları yorumlayan Taberi¹⁰⁵, el-Maverdi¹⁰⁶, el-Kurtubi¹⁰⁷, el-

⁹⁸ et-Taberi, Cami' al-Bayan, C. 6, s. 110.

⁹⁹ Muhammed Fahreddin Omer b. er-Razi, et-Tefsir el-Kebir, C. 1, (Beyrut: Dar el-Fikr 1993), s. 5.

¹⁰⁰ İbn Kesir, Tefsir el-Kur'an el-Azim, C. 1, (Beyrut: Dar İbn Kesir 1994), s. 125.

¹⁰¹ el-Makdisi, Ahsan el-Takasim, s. 161.

¹⁰² İbn Hacer el-Askalani, Feth el-Bârî bi Şarh Sahih-i el-Buhârî, ed. Abd el-Aziz b. Bâz, c. 3, (Beyrut: Dar el-Fikr 1995), s. 567.

¹⁰³ Muhammed Seyyid Tantavi; Benu İsrail Fi'l-Kur'an (Kahire: ez-Zahra li'l-I'lam el-Arabi 1987), s. 460.

¹⁰⁴ el-Hilali-Khan, İnterpretation of the Meanings of the Noble Qur'an, s. 314.

¹⁰⁵ et-Taberi, Cami' el-Beyan, C. 9, s. 30.

¹⁰⁶ İbn Abd es-Salam, Tefsir el-Kur'an, C. I, s. 500.

¹⁰⁷ el-Kurtubi, el-Cami', C. 7, s. 172.

Vahidi¹⁰⁸ ve er-Razi¹⁰⁹ gibi bilginler Kudüs'ün önemli bir parçası olan Bilâd eş-Şam'a bir referans olarak yorumlamaktadırlar.

el-Kurtubi aynı zamanda bu toprakların Mısır'daki topraklar olarak yorumlayan başka bir görüş daha nakletmektedir. Bununla beraber, Taberi bu ikinci görüşü tamamen reddetmektedir. Çünkü ayetler, İsrail Oğulları ile Musa'nın firavna karşı zaferini, Fısıh bayramını ve Mısır'ın yani Bilâd eş-Şam'ın doğusundaki kutsal toprakların miras kalmasından bahsettiğinden, bu ayetin siyak ve sibakındaki ayetlerin konteksti ile uyuşmamaktadır¹¹⁰. Ayrıca, Taberi güvenilir tefsircilerin hiçbirinin Mısır ile ilgili herhangi bir rivayet zikretmediğini ifade etmektedir¹¹¹. Taberi'nin ve diğer tefsircilerin öne sürdüğü görüşlerden, bir kimse kesinlikle bu ayetin Kudüs'e referansının müphem ama mümkün olduğu sonucuna varabilir.

Daha önceki ayette olduğu gibi aynı anlamda yorumlanabilen küçük ilavelerle daha önceki ayetin tam sözlerini kullanan başka iki ayet daha vardır: 'Biz, onu (İbrahim) ve Lut'u içinde milletlere bereketler verdiğimiz topraklara ulaştırarak, kurtardık' (Kur'an 21/71).

Taberi, Kurtubi ve Maverdi bu ayette geçen kutsal toprak kavramının Kudüs ve onun çevresi ile Irak'tan Bilâd eş-Şam'a, Mısır'a ve Mekke'ye kadar uzanan toprakları ihtiva eden Bilâd eş-Şam'ın tamamının kutsal toprak olduğu şeklinde birçok yorum zikretmektedir. Taberi, Mekke'nin asla İbrahim'in bir ikametgâhı olmadığından, burada kutsal toprakların Mekke'yi işaret ettiği yorumlarını tamamen reddetmektedir. Taberi onun yerine, İbrahim'in Irak'a göçmesinden sonra, ona bir ikametgâh olmasından dolayı, burada işaret edilen toprakların eş-Şam özellikle de Kudüs ve onun kayası olması gerektiği görüşünü tercih etmektedir¹¹².

'Süleyman'a da kendi emriyle bereketli kıldığımız topraklara doğru esen güçlü rüzgârları emrine verdik' (Kur'an 21/81). Kur'an'da Süleyman'ın emrine verilen rüzgâr hakkında daha ayrıntılı bilgi veren ve aynı zamanda da Kudüs'e işaret olarak yorumlanan başka bir ayet daha vardır ve anlamı şöyledir: 'Sabah gidişi bir aylık mesafe, akşam dönüşü yine bir aylık mesafe olan rüzgarı Süleyman'ın emrine verdik' (Kur'an 34/12).

¹⁰⁸ Abu el-Hasan 'Ali b. Ahmed el-Vahidi, el-Vasit fi Tefsir el-Kur'an el-Mecid, ed. 'Adil Ahmed 'Abd el-Mevcud-Muhammed 'Avad et al, C. 2, (Beyrut: Dar el-Kutub el-İlmiyye 1994), s. 402.

¹⁰⁹ Er-Razi, et-Tefsir el-Kebir, C. 14, s. 221.

¹¹⁰ el-Makdisi, bu ayetin Filistin'in bütün bölgelerini özellikle de Kudüs'ü kapsadığını ifade etmektedir. Bkz. el-Makdisi, Ahsan el-Takasim, s. 161.

¹¹¹ et-Taberi, Cami' el-Beyan, C. 9, s. 30.

¹¹² et-Taberi, Cami' el-Beyan, C. 10, s. 60-63; Ali b. Muhammed el-Mavardi, en-Nukad ve'l-Uyun Tefsir el-Mavardi, ed. es-Seyyid b. Abd el-Maksud Abd er-Rahim, C. 3, (Beyrut: Dar el-Kutub el-İlmiyye Tarihsiz), s. 454.

Taberi, Kurtubi ve Maverdi burada kutsal toprağın Bilâd eş-Şam'a işaret ettiğini kabul etmektedirler. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre, Süleyman Kudüs'ten İstakhr'a¹¹³ kadar rüzgârla seyahat ederdi ve aynı gün Kudüs'te uyumak için geri dönerdi. Hasan el-Basri'ye göre de Süleyman Şam'dan İstakhr'a seyahat ederdi¹¹⁴. Bu iki ayetteki referanslarla ilgili yorumlar, Kudüs'ün Süleyman'ın ana karargâhı ve onun geniş krallığının başkenti olması sebebiyle, Kudüs'e işaret ediyor olması daha mantıklı görünüyor.

Burada el-Ard (yeryüzü) kelimesini kullanan ve Bilâd eş-Şam'a ve özellikle de Kudüs'e işaret etmesi daha çok mümkün gibi yorumlanan beş ayetin daha var olduğunun belirtilmesi gerekir. Bu beş ayet şunlardır: 7/128¹¹⁵, 7/129¹¹⁶, 17/4¹¹⁷, 17/104¹¹⁸ ve 28/5-6¹¹⁹.

Mübevve'e Sıdgın (Şerefli Bir Yer) Kur'an 10/93. Bu ayetin anlamı şöyledir: " Gerçekte biz, İsrail oğullarını güzel bir yere yerleştirdik". Bu güzel bir yer ifadesi, bazı tefsirciler tarafından Kudüs olarak yorumlanmaktadır¹²⁰. Diğer bazı tefsirciler ise bu ayetin Bilâd eş-Şam (genel olarak Ürdün ve Filistin)'a veya Mısır'a işaret ettiğini söylemektedirler¹²¹.

Tefsircilerin herhangi bir görüşü diğer bir görüşe tercih etmedikleri görülmektedir. Bununla beraber, onların çoğu, bu ayetin Kudüs'ün de dâhil olduğu kutsal toprakların büyük bir bölümünü ihtiva eden Bilâd eş-Şam'a işaret olarak yorumlayan rivayetleri zikretmektedirler. Bu sebeple, muhteme-

¹¹³ İstakhr, İran'da bir kasabadır. Pehlevice yazılmış olduğu gibi, muhtemelen gerçek ismi Stakhr'dır... İstakhr, 29° 50' Kuzey enlemi ile 53° Doğu boylamında yer alır. Bkz., M. Streck (G. C. Miles), 'İstakhr', *El²*, C. IV, s. 219.

¹¹⁴ et-Taberi, *Cami' al-Bayan*, C. 3, s. 73; el-Mavardi, *en-Nukad ve'l-Uyun*, C. 3, s. 460; el-Kurtubi, *el-Cami'*, C. 14, s. 173.

¹¹⁵ Bkz., İbn el-Fakih, *Muhtasar Kitab el-Buldan*, s. 92.

¹¹⁶ Bkz., İbn 'Abd es-Salam, *Tefsir el-Kur'an*, C. I, s. 498.

¹¹⁷ Bkz., el-Kurtubi, *el-Cami'*, C. 10, s. 141; Kurtubi, bu ayette yeryüzü kelimesinin, Şam Kudüs ve onu çevreleyen bölgenin varlığı anlamına geldiğini ifade etmiştir. Ayrıca bkz., Sıddık b. Hasan el-Kinnavi, *Feth el-Beyan fi Makasid el-Kur'an*, ed. Abdullah b. İbarhim el-Ansari, C. 7, (Beyrut: el-Maktab el-Asriyye li'l-Tiba'a ve'l-Nashr 1992), s. 356.

¹¹⁸ Bkz., el-Kurtubi, *el-Cami'*, C. 10, s. 219; İbn 'Abd es-Salam, *Tefsir el-Kur'an*, C. 2, s. 234.

¹¹⁹ Bkz., el-Kurtubi, *el-Cami'*, C. 10, s. 165; İsmail b. Kesir, *Tefsir el-Kur'an el-'Azim*, ed. Ali Shayri, C. 3, (Beyrut: İhya el-Turath el-Arabi 1985), s. 628.

¹²⁰ İbn el-Fakih, *Muhtasar Kitab el-Buldan*, s. 93.

¹²¹ İbn Kesir, *Tefsir el-Kur'an*, C. 2, s. 698-699; Ebu el-Leys es-Samarkandi, *Tefsir el-Kur'an el-Kerim Bahr el-Ulum*, C. 2, s. 131; İbn 'Abd es-Salam, *Tefsir el-Kur'an*, C. 2, s. 76; el-Kurtubi, *el-Cami'*, C. 8, s. 243.

len Kudüs ve onu çevreleyen bölgeye referans olmasına rağmen, bu ayet zımnen bir müphemliğe delalet etmektedir.

el-Karya (Kasaba). Bu kelime farklı şekillerde Kudüs'e işaret etmek için Kur'an'da geçmektedir.

el-Karya (Kasaba) Kur'an 2/58. Bu kelime belirli bir nesne ile kullanılır. Bu kelimenin geçtiği ayetin anlamı şöyledir: "Bir zamanlar, İsrail oğullarına şöyle dediğimizi hatırlayın: Bu kasabaya (Kudüs) girin. Orada bulunanlardan dilediğiniz şekilde bol bol yiyin ve kapısından eğilerek girin ve şöyle deyin: ' Bizi bağışla ve biz sizin günahlarınızı bağışlayacağız ve iyi davrananların mükâfatını artıracacağız".

Bu Kudüs'e referansı müphem ama Kudüs'e delaleti mümkün olan Kur'an'daki ilk ayettir. Tefsirciler, Kur'an'daki bu ayette kasabanın adı açıkça zikredilmediği için, ayette işaret edilen kasabanın adına ilişkin olarak muhtemel üç yorumda bulunmuşlardır. Birincisi; el-Suddi, Katâda, er-Rabi b Enes ve Ebu Müslim el-İsfahani, burada Kudüs'e referans olduğunu söylemektedirler¹²². İsrail oğullarına kasabanın 8. kapısında Kudüs'e girmeleri emredildi. İkincisi, İbn Abbas ve Ebu Zeyd burada Eriha'ya referans olduğunu söylemektedirler¹²³. Üçüncüsü ise bazı tefsirciler burada ya Mısır ya er-Ramla ya Tadmur (Palmyra) veya el-Balkâ'ya¹²⁴ referans olduğunu ifade etmektedirler¹²⁵.

Tefsircilerin çoğu birinci yorumu desteklemektedir. İsrail oğulları çölde amaçsız bir şekilde dolaşarak 40 yılı tamamladıkları zaman, orada Musa'ya, halkını (İsrail Oğullarını) Kudüs kasabasına sokması emredilmişti¹²⁶.

¹²² et-Taberi, Cami' el-Beyan, C. I, s. 426; el-Mavardi, en-Nukad ve'l-Uyun, C. I, s. 125; Huseyn b. Mas'ud el-Baghavi, Ma'alim et-Tenzil, ed. Abd es-Salam Muhammed Ali Şahin, C. I, (Beyrut: dar el-Kutub el-İlmiyye 1995), s. 84; Abd er-Rahman b. el-Kemal Celal ed-Din es-Suyuti, ed-Durr el-Manthur fi'l Tefsir bi'l-Ma'thur, C. I, (Beyrut: Dar el-Fikr 1993, s. 172-173.

¹²³ et-Taberi, Cami' el-Beyan, C. I, s. 426.

¹²⁴ Transjordanian bölgesinin tamamına ya yaklaşık olarak Ammon, Moab ve hatta Gilead'ın eski ülkelerine karşılık olarak ya da Amman Husban dönemine veya onun başlıca kasabası olarak es-Salt'a bağlı olarak Arab yazarları tarafından 'Al-Balka' adı verildi. Kavramın kullanılmasında günümüzde kesin bir bilgi olmamasına rağmen, onun coğrafi anlamı genellikle Kireç taşı platosu ile sınırlandırılır. Bkz., J. Sourdel Thomine, 'Al-Balka', El², C. I, 997-998.

¹²⁵ er-Razi, et-Tefsir el-Kebir, C. I, s. 5; İbn Kesir, Tefsir el-Kur'an, C. I, s. 125; et-Taberi, Cami' el-Beyan, C. I, s. 338-339; el-Mavardi, en-Nukadve'l-Uyun, C. I, s. 125; al-Baghavi, Ma'alim et-Tenzil, C. I, (Beyrut: Dar el-Kutub el-İlmiyye 1993), s. 278.

¹²⁶ el-Maverdi, en-Nukat ve'l-Uyun, C. I, s. 125.

er-Razi ve İbn Kesir¹²⁷ de daha önce tartışılmış olan 5. surenin 21. ayetinde bu kasabanın yerinin kutsal topraklarda olduğuna açıkça işaret ettiğinden diğer yorumları istisna birinci görüşü desteklemektedirler. 5. surenin 21. ayetindeki bu kutsal toprak da ayrıca Kudüs'e işaret olarak yorumlandı. 2. Surenin 58. ve 5. surenin 21. ayetindeki her iki referansın da İbn Kesir'in ileri sürdüğü gibi İsrail oğulları Kudüs'e doğru yürüdüklerinde, Eriha'nın, İsrail Oğullarının yolu üzerinden çok uzakta olması sebebiyle, muhtemelen Eriha'ya değil de daha çok Kudüs'e referans olması mümkündür¹²⁸. Bundan başka, Taberi bu kasabanın adı konusunda farklı görüşler zikretmesine rağmen, ayette zikredilen kasabanın adının, benzer bir ayet olan 7. Surenin 161. ayetini yorumladığında, doğru bir yorum olarak onun Kudüs olması gerektiğini söylemektedir. Ayrıca, Kurtubi de bu yorumu desteklemektedir. Çünkü kasabanın adı konusunda tefsircilerin görüşlerini zikrettiği zaman, tefsircilerin çoğunluğunun kasabanın adının Kudüs olması gerektiği kanaatinde olduklarını ifade etmektedir.

Bu ayette işaret edilen kasabanın adına ilişkin olarak ikinci yorum, ayet (2/59) kelimeyi değiştirmek için birleşmiş *fe* bağlacından dolayı doğrudan onun yerini aldığı için Eriha'dır. *Fe* bağlacı açıkça İsrail Oğullarının bu emirden sonra derhal şehre girdiği ve orada da aynı eylemde buldukları gerçeğini göstermektedir. Ayrıca bu emir Musa'nın emri idi ve biz kesinlikle, onun Kudüs'e girmediğini biliyoruz. Bu sebeple, İsrail Oğullarının girmiş oldukları kasaba Kudüs değil, ancak Eriha olabilir.

Bununla beraber, İbn Kesir yukarıda işaret edilen nedenlerden dolayı bu yorumu tamamen reddetmektedir. Bundan başka, 2. Surenin 58. ayeti açıkça bu kasabaya girmeleri emredilen İsrail Oğullarının adını zikretmektedir. Ayetin anlamı: 'onun kime işaret ettiği belirtilmeksizin, çoğul kullanarak 'biz', bir zamanlar söylediğimizi hatırlayın'. Bu nedenle, orada İsrail Oğullarına Kudüs'e girmeyi emreden kişinin Musa değil¹²⁹, Yuşa b. Nun olması mümkündür.

Üçüncü yorum, yer isimleri, İsrail Oğullarının Sahrada¹³⁰ 40 yılını tamamladıktan sonraki rotalarından çok uzak yerlerde bulduklarından herhangi bir tefsirci tarafından desteklenmemektedir.

Sonuç olarak, Kudüs yorumu taraftarları tarafından ileri sürülen görüşler ve bu ayetin konteksi, ayetin herhangi başka bir yere değil, Kudüs'e referansının müphem fakat mümkün bir delalet olduğu görüşünü desteklemektedir.

Küçük farklılıklarla bu ayetin anlamına ve konteksine benzer Kur'an'da (7/161-162) başka bir ayet daha vardır¹³¹.

¹²⁷ İbn Kesir, Tefsir el-Kur'an, C. 1, s. 125.

¹²⁸ İbn Kesir, Tefsir el-Kur'an, C. 1, s. 125.

¹²⁹ İbn Kesir, Tefsir el-Kur'an, C. 1, s. 125; er-Razi, et-Tefsir el-Kebir, C. 1, s. 5.

¹³⁰ İbn Kesir, Tefsir el-Kur'an, C. 1, s. 125.

Karyatin (bir kasaba) Kur'an 2/259. ayetin anlamı: "yahut görmedin mi evlerinin duvarları çatıları üzerine çökmüş bir kasabadan geçen kişiyi. O şöyle dedi: Ölümünden sonra, Allah bunları nasıl diriltecek acaba?"

Bu ayette, isimler kesin bir şekilde zikredilmediği ve sadece kinaye yoluyla ifade edildiğinden, ayet belli bir yer ya da kişiye ilişkin olarak daha çok tartışma konusu olmuştur. Tefsirciler, hem kasabadan geçen kimseler hem de bu kasabanın tam adı konusunda farklı görüşlere sahiptirler. Kasabanın adına ilişkin olarak tefsirciler, Kudüs veya Deyr Sabir Âbad, yahut Müslim Âbad veyahut da Deyr Hirakl vs. gibi onun kimliğini tespit ederken bir çok rivayet zikretmektedirler¹³². Ayrıca tefsirciler, bu kasabadan geçen kimselerin adına ilişkin olarak da birçok görüş zikretmektedirler. Bu konuda onlar, aşağıdaki isimleri zikretmektedirler: Üzeyir veya İrmiya (Nehemiah), yahut Lut peygamberin köleleri veya İsrail halkından bir fert veyahut da yeniden dirilmeye inmayan kâfir bir kimse.

Bazı tefsirciler herhangi bir tercih yapmaksızın yukarıda zikredilen isimleri saymaktadırlar. Örneğin Taberi, ne kasabanın tam adı ne de oradan geçen kişilerin tam olarak kim oldukları konusuna ilişkin olarak herhangi bir rivayeti onaylamaz. Onun yerine o, genel olarak ayetin kendi anlamına ve ondan çıkarılabilecek anlamlara daha çok dikkat çekmektedir¹³³. El-Hazin¹³⁴, Muhammed Reşit Rıza¹³⁵ ve Seyyit Kutub¹³⁶ da aynı şekilde Taberi'nin görüşündedirler. Bununla beraber, el-Bağavi gibi diğerleri ise burada bahsedilen kişinin, şehrin tahrip edilmesi ve işgal edilmesinden sonra¹³⁷, tutsaklıkta Kudüs'ü ziyaret eden kişinin daha çok İrmiya¹³⁸ olduğu görüşündedirler. İbn Kesir¹³⁹, şehrin Bukhtanassar¹⁴⁰ tarafından tahrip edilmesinden sonra, Kudüs'ü ziyaret edenin Üzeyir olduğunu öne süren birçok meşhur rivayette olduğu gibi¹⁴¹, bu ayette zikredilen kişinin Üzeyir olduğuna inanmaktadır.

¹³¹ Kur'anda 2/58 ile 7/161. ayetlerindeki harfi harfine çeviri değişiklikleri arasında karşılaştırma için bkz., Yusuf Ali, The Holy Qur'an, Translation, s. 131, dipnot no. 72 ve s. 390, dipnot no. 1136.

¹³² Bkz., al-Bağhavi, Ma'alim et-Tenzil, C. 2, s. 21; el-Kurtubi, el-Cami', C. 3, s. 289.

¹³³ et-Taberi, Cami' el-Bayan, C. 3, s. 31-32.

¹³⁴ el-Hazin, Lubab al-Ta'vil fi Ma'ani at-Tenzil, C. I, s. 355.

¹³⁵ Muhammed Reşid Rıza, Tefsir el-Menar, C. 3, s. 49.

¹³⁶ Seyyit Kutub, Fi Zilâl el-Kur'an, C. 3, (Beyrut: Dar eş-Şuruk tarihsiz), s. 99.

¹³⁷ al-Bağhavi, Ma'alim et-Tenzil, C. I, s. 357-358.

¹³⁸ Yusuf Ali, The Holy Qur'an, Translation, s. 105, dipnot no. 304.

¹³⁹ İbn Kesir, Tefsir el-Kur'an el-'Azim, C. 2, (Beyrut: Dar İbn Kesir, Tarihsiz), s. 389.

¹⁴⁰ İbn Kesir, Tefsir el-Kur'an el-'Azim, C. 2, (Beyrut: Dar İbn Kesir, Tarihsiz), s. 389; Yusuf 'Ali, The Holy Qur'an, Translation, s. 105, dipnot No. 304.

¹⁴¹ Karşılaştır; et-Taberi, Cami' el-Bayan fi Ta'vil el-Qur'an, C. 3, (Beyrut: Dar el-Kutub el-İlmiyye 1992), s. 31-40; el-Mavardi, en-Nukatve'l-'Uyun, C. I, s. 331; el-Bağhavi,

Sonuç olarak, bu ayeti açıklayan bir çok meşhur rivayete göre, bu ayetin Kudüs ve kutsal toprakların özü olduğunu söylemek yeterlidir ve bu ayette Kudüs'e referans müphem olsa bile, onun doğru bir referanstan daha ziyade mümkün bir referans olduğu söylenebilir.

El-gura elli bâraknâ fihâ (mübarek kılınan kasabalar) Kur'an 34/18.

*Bu ayetin anlamı şöyledir: " Biz, onlarla (Sebe) arasında ve kolayca görünen bereketli kıldığımız kasabalar var ettik ve bunlar arasında yürümeyi konaklara ayırdık. Oralarda hem gece hem de gündüz güvenli bir şekilde seyahat edin dedik".

El-gura kelimesi çoğul ve marife bir isim olarak zikredilir. Çoğu tefsirciler, bu kasabaların Şam, Ürdün ve Filistin¹⁴² (Kudüs)'de¹⁴³ bulunduğu düşüncesindedirler. Allah'ın, içerisine bereketini akıttığı bu toprak, İbrahim'in ve diğer birçok peygamberlerin yaşamış olduğu¹⁴⁴ zengin verimli bir ülke olarak kutsandı¹⁴⁵. Kudüs, kutsal toprakların en önemli kasabalarından biri olduğu için, burada ona referans müphemdir. Ancak, ona ve onun çevresindeki kasabalara doğru bir referans olması mümkündür.

İbadet Yeri ile Alakalı İfadeler Kullanarak Kudüs'e İşaret Eden Ayetler

Bu ifadeler aşağıda verilmiştir:

El-Mescid (genel anlamıyla cami): Kur'an 17/7. Ayetinde Bir Secde Yeri veya Bir Namaz Yeri. El-Mescid kelimesi burada belirli bir nesne ile tekil bir isim olarak zikredilir. Bu ayetin sibakındaki ayetler, yani, İsrail Oğullarının yeryüzünde iki defa fesat işlemeleri ve bu fesatlarının sonucu Allah tarafından Kutsal kitapta vaad edilen İsrail Oğulları hakkındaki Allah'ın hükmü ile alakalı ayetlerdir.

El-Mescid ile ilgili ayetin anlamı şöyledir: 'İkinci vaad (ceza) geldiğinde, (izin verdiğimiz düşmanlarımız), yüzünüzü kara etsinler ve daha önce girdikleri gibi, yine mescide (Kudüs'e) girsinler ve ellerine geçirdikleri her şeyi büsbütün tahrip etsinler'.

Tefsirciler, cami ile ilgili bu ayetin, Kudüs'teki en önemli (uzak) cami olan kutsal mabede işaret ettiği görüşünü benimsemişlerdir¹⁴⁶. Bu 17. sure-

Ma'alim et-Tenzil, C. I, s. 357-358; el-Kurtubi, el-Cami', C. 3, s. 288-289; el-Khazin, Lubab et-Te'vil fi Ma'ani et-Tenzil, C. I, s. 355-356; es-Suyuti, ed-Durr el-Manthur fi'l-Tefsir bi'l-Ma'thur, C. 3, (Beyrut: Dar el-Fikr 1993), s. 29.

¹⁴² el-Kurtubi, el-Cami', C. 14, s. 185.

¹⁴³ İbn Abd es-Salam Tefsir el-Kur'an, C. 3, s. 12; İbn Kesir, Tefsir el-Kur'an, C. 3, s. 880.

¹⁴⁴ el-Kurtubi, el-Cami', C. 14, s. 185.

¹⁴⁵ Yusuf 'Ali, The Holy Qur'an, Translation, s. 1139,, dipnot No. 3816.

¹⁴⁶ Bkz., Ebu el-Leys es-Semerkandî, Tefsir el-Kur'an el-Kerim Bahr el-'Ulum, C. 2, s. 302; en-Nesefî, Madârik et-Tenzil, C. 3, s. 44. İbn Abd es-Salam, Tefsir el-Kur'an, C. 2, s. 213; İbn Kesir, Tefsir el-Kur'an, C. 3, s. 494; Ebu el-Farac 'Abd er-Rahman 'Ali b. Mu-

deki 1. ayet kesin bir şekilde Kudüs'teki en önemli camiden bahsettiği ve 17. suredeki 7. ayetteki mescit kelimesinin el edatı, Kudüs'teki en uzak caminin 1. ayette zikredilen cami ile doğrudan ilgili olduğundan bu görüş kesin bir şekilde temellendirilir. İkincisi, ayetlerin konteksi (17/4–8), Kudüs ve onun en uzak camisi etrafında meydana gelen olaylardan ve özellikle Nebukadnezar¹⁴⁷, Titus¹⁴⁸ ve başkalarının tahrip ettikleri gibi, tarihte Kudüs ve çevresinin tahrip edilmesinden bahsetmektedir. Örneğin, 17/5'teki ayetin anlamı şöyledir: “böylece, bunlardan ilkinin zamanı gelince, üzerinize (İsrail Oğullarına) güçlü, kuvvetli kullarımızı gönderdik. Bunlar, evlerin arasında dolaşarak sizi aradılar ve bu tamamıyla yerine getirilmiş bir vaat idi”.

Ayetlerin sibak ve siyakını göz önünde bulunduran Tefsirciler, bu ayetin Kudüs'te meydana gelen olaylara işaret olarak yorumlamaktadırlar¹⁴⁹.

El-Kible (Namaz istikameti) 2/142–143 ve 145. Ayetler: İslam'da namaz için ilk kible Kudüs'tü. Hicretten sonra birbirini takip eden 17 ay, 2/142–146. ayetlerin vahyi ile kible değiştirilene kadar, Müslümanların namazda iken, Beyt el-Makdis'e doğru yüzlerini döndükleri bize rivayet edilir. Bu ayetler, peygambere ve Müslüman toplumuna namazda Kudüs yerine Mekke'deki Kabe'ye doğru durmalarını emretti.

Bununla beraber, Sure-i Bakarada Kur'an bu özel kible kelimesini, daha çok muhtemelen Kudüs'e işaret etmek için üç defa kullanmaktadır. İkinci surenin 142–143 ve 145. ayetlerinde kible kelimesi farklı kalıplarda zikredilir. Müslüman tefsirciler ve fıkıhçılar aynı zamanda hem bu ayetlerin hem de siyak-sibakındaki ayetlerin (2/140–150) namazda yüzlerin Kudüs'e doğru çevrilmesinin kaldırılması ile ilgili olduğunu ittifakla kabul etmektedirler. Çünkü bu ayetler açıkça peygambere Mekke'deki Kabe'ye yüzünü çevirmesini emreder (2/144)¹⁵⁰. Bununla beraber, bu ayetlerde Kudüs açık bir şekilde

hammed el-Cevzi, Zâd el-Masir fi'l-İmal-Tefsir, C. 5, (Beyrut: el-Mekteb el-İslamî 1984), s. 11.

¹⁴⁷ Bkz., Maverdî, en-Nukat ve'l-'Uyun, C. I, s. 114-115; Ali b. Ahmed el-Vahidi, Esbâb en-Nuzul, (Beyrut: Mu'essesat er-Reyyan 1991), s. 36.

¹⁴⁸ Bkz., el-Vahidi, Esbâb en-Nuzul, s. 36; el-Hazin, Lubab et-Te'vil fi Ma'ani et-Tenzil, C. I, s. 131; Leah Roth, 'Titus Flavius Vespasianus', in Encyclopedia Judaica, C. 15, s. 1168-1169; Yusuf 'Ali, The Holy Qur'an, Translation, s. 695, dipnot No. 2176-2180.

¹⁴⁹ Muhammed et-Tahir b. 'Ashur, Tefsir et-Tahir ve'l-Tenvir, C. 15, (Tunus: ed-Dar el-Tunusiyye li'l-Nashr 1984), s. 30.

¹⁵⁰ Kur'an 2: 142. ayetin tefsiri konusunda bkz., er-Razi, et-Tefsir el-Kebir, C. 3, s. 101-108; el-Kurtubi, el-Cami', C. 2, s. 106; İbn Kesir, Tefsir el-Kur'an, C. 1, s. 166-171; Kur'an 2: 143. ayetin tefsiri konusunda bkz., el-Kurtubi, el-Cami', C. 2, s. 106; Kur'an 2: 146. ayetin tefsiri konusunda bkz., el-Kurtubi, el-Cami', C. 2, s. 110-113; er-Razi, et-Tefsirel-Kebir, C. 3, s. 146; İbn Kesir, Tefsir el-Kur'an, C. 1, s. 305; İbn Abd es-Salam, Tefsir el-Kur'an, C. 1, s. 172; er-Razi, et-Tefsirel-Kebir, C. 3, s. 156; Kur'an 2: 148. ayetin tefsiri

zikredilmez, ancak İslam geleneğinin ilk kiblede kastının Kudüs olduğunda şüphe yoktur; Çünkü peygamberin kalbinin mutmain olduğu yeni Kabe, onun doğduğu şehrin mabedinin kiblesi olduğundan, Kudüs hariç monoteistler için asla bir namaz istikametinin olmadığı ve Kudüs'ün ilk ve asıl bir namaz istikameti olduğu daha makul bir görüş olduğu muhakkaktır¹⁵¹. Böylece, İslam'da ilk kible olarak Kudüs'e işaret edilen bu ayetlerde Kudüs'ün önemi hem İslami literatürde hem de Müslümanların düşüncesinde açıkça resmedilir.

Mihrâb (Bir Namaz Yeri veya Özel Oda ya da Oda) Kur'an: 3/37, 39 ve Kur'an 38/21.

Müslüman coğrafyacılar göre; Davud ve Zekeriya peygamberin ve yine İsa Mesih'in annesi Meryem'in mihrablarının mahalli Kudüs'te bulunur. Bu mihrâblar aşağıdaki yerlerde zikredilir: Kur'an Meryem'in Mihrabını¹⁵²; 3/37'de, Zekeriya'nın Mihrabını¹⁵³ 3/39'da ve Davud'un Mihrabını¹⁵⁴ da 38/21. ayetlerde zikretmektedir.

Sembolik İfadelerle Kudüs'e İşaret Eden Ayetler

Bu kategoride sadece bir ayet vardır. O da; Ve't-Tin Ve'z-Zeytün (95/1) ayetidir. Tefsirciler, bu ayetteki incir ve zeytinin anlamlarına ilişkin olarak başlıca iki yorum yapmaktadırlar.

Birinci Yorum harfîdir. İncir ve zeytin, meşhur meyvelere ve ağaçlara işaret eder. Onların kişiye sağladığı faydalar sebebiyle, Allah onlarla yemin etmiştir. Bu tefsirciler, metaforik veya sembolik bir anlam içerecek hiçbir mantiki sebep olmadığından bu kelimelerin harfi anlamlarıyla kendilerini sınırlamışlardır¹⁵⁵.

İkinci yorum, sembolik veya retoriktir. Bu ağaçların yetiştiği kutsal yerlere işaret etmek için, bu iki kelimenin (incir ve zeytin), sembolik anlamda kullanıldığı şeklindeki bir görüştür. İncir ve zeytinin işaret ettiği kutsal yerler konusunda tefsirciler arasında birçok tartışma vardır. Bu konuda üç farklı görüş ileri sürülmektedir:

konusunda bkz, el-Kurtubi, el-Cami', C. 2, s. 111; İbn Kesir, Tefsir el-Kur'an, C. 1, s. 303-304.

¹⁵¹ Goitein, 'el-Kuds', El², C. 5, s. 323.

¹⁵² El-Kazvini, Athar el-Bilâd, s. 162.

¹⁵³ İbn el-Fakih, Muhtasar Kitâb el-Buldan, s. 101; İbn Havkal, Kitâb Sûrat el-Ard, C. 1, s. 171; el-Kazvini, Âthâr el-Bilâd, s. 162.

¹⁵⁴ İbn Havkal, Kitâb Sûrat el-Ard, C. 1, s. 171; İbn el-Fakih, Muhtasar Kitâb el-Buldan, s. 95.

¹⁵⁵ Bkz., et-Taberi, Cami' el-Beyan, C. 12, s. 631-633; el-Mavardi, en-Nukat ve'l-'Uyun, C. 6, s. 300-301; el-Kurtubi, el-Cami', C. 15, s. 112; es-Suyuti, ed-Durr el-Manthur, C. 8, s. 555.

(1) İncir ve zeytin iki dağa işaret eder. Şam'daki İncir Dağı ve Kudüs'teki Zeytin Dağı¹⁵⁶.

(2) İncir ve zeytin iki camiye işaret eder¹⁵⁷. İncir Şam'daki camiye işaret etmesine karşılık, Zeytin Kudüs'teki el-Aksa Camiine işaret eder. Bu yerler, incir ve zeytin ağaçları ile ünlüdürler. Bundan başka, onlar yeryüzünde Allah'a ibadete adanmış en iyi yerlerin bazılarını temsil ettikleri için, bu iki camii ile Allah yemin etmiştir¹⁵⁸.

(3) İncir ve zeytin iki şehre veya yere işaret eder: İncir Şam'a veya Bilâd eş-Şam'a, Zeytin ise Beyt el-Makdis Kudüs'teki'e veya Filistin'e işaret eder¹⁵⁹.

Taberi, Ebu Hayyan el-Andalusi ve el-Buğâî¹⁶⁰ üçüncü görüştedirler. Onlar, burada birçok peygamberin yaşamış olması sebebiyle, tam bir nimet ve inayetle dolu olduklarından onların şerefini vurgulamak için gerçekte Allah'ın bu kutsal yerlere yemin ettiğini söylemektedirler. İncir ve zeytin, eğer kişi takip ettiği takdirde insana en yüksek kaderi sunan Allah'ın vahiy ışığına işaret eden sembollerdir. Mekke (güvenlik şehri) İslam'ı, Sina İsrail'i ve Zeytin Dağı da İsa Mesih'in gerçek ve saf mesajını temsil etmektedir¹⁶¹. Bütün bu yerler, Musa, İsa ve Muhammed gibi büyük peygamberlere tanıklık etmiştir. Ayetin ve onu takip eden ayetlerin gerçek anlamı budur. (İncir ve zeytinle, Sina Dağı ile ve güvenli (Mekke) şehri ile Kur'an 95/1-3).

Hicretten önce, miladi 622 yılında Mekke'de İncir Suresi vahiy edildiği zaman, Allah Kudüs ile yemin ediyor. Bu ayetin Kudüs'e işaret ettiğine ilişkin olarak tefsirciler tarafından ileri sürülen görüşler kesin doğrudur ve bu sebeple, bir kimse, ayetin (incir ve zeytin ile 95/1) Kudüs'e ve onun çevresine müphem ama mümkün bir referansı zımnen delalet ettiği sonucuna varabilir. Ayrıca bu ayet, Kur'an'da ve sonuç olarak her Müslüman'ın zihninde Kudüs'ün yüksek bir statüye sahip olduğunu teyit etmektedir.

¹⁵⁶ Muhammed Fahreddin b. Omar er-Razi, Tefsir el-Kebir, C. 32, (Beyrut: Dar el-Kutub el-İlmiyye 1990), s. 10

¹⁵⁷ Bu ihtimale işaret eden ayetler için aşağıdaki 158. dipnota bkz.

¹⁵⁸ Bkz., et-Taberi, Cami' el-Beyan, C. 12, s. 631-633; el-Mavardi, en-Nukat ve'l-'Uyun, C. 6, s. 300-301; el-Kurtubi, el-Cami', C. 15, s. 112; es-Suyuti, ed-Durr el-Manthur, C. 8, s. 558.

¹⁵⁹ Bkz., et-Taberi, Cami' el-Beyan, C. 12, s. 631-633; el-Mavardi, en-Nukatve'l-'Uyun, C. 6, s. 300-301; el-Kurtubi, el-Cami', C. 15, s. 112; es-Suyuti, ed-Durr el-Manthur, C. 8, s. 558.

¹⁶⁰ Bkz., et-Taberi, Cami' el-Beyan, C. 12, s. 631-633; el-Kurtubi, el-Cami', c. 15, s. 112; el-Bukâ'i, Nazm ed-Durar, C. 18, s. 470-471; Ebu Hayyan el-Endulusî, Tefsir el-Bahr elMuhit, C. 8, (Beyrut: Dar el-Fikr 1992, s. 486.

¹⁶¹ Yusuf 'Ali, The Holy Qur'an, Translation, s. 1758, dipnot No. 6198.

Kudüs'e İşarete Mevsimsel İfadeler Kullanan Ayetler

Bu kontekse giren sadece bir ayet vardır: o da 106/1–2. ayetlerdir.

Bu ayetin anlamı şöyledir: “Kureyş’in meydana getirilmiş ünsiyet ve alışkanlıkları için. Kışın (güneye) ve yazın (kuzeye) seyahat etmeğe ülfet ettirdikleri için. Onlar, bu evin Rabb’ine ibadet etsinler”.

Arabistan’daki belli başlı bir tapınak olan Kabe’nin bekçileri olarak Kureyş, Arabistan’da en ünlü bir kabileydi. Genel olarak güvenliğin olmadığı dönemlerde, Mekke’nin bekçileri olarak onların ayrıcalığı, her mevsimde ticaret seyahatlerini garanti eden Suriye, İran, Yemen ve Habeşistan gibi her bölgede komşu ülkelerin idarecilerinden güvenlik ve emniyet ilafları elde etmeyi mümkün kılmaktaydı¹⁶².

Bazı tefsirciler, bu yolculukları şöyle yorumlamışlardır: Bu mevsimde uygun hava koşulları sebebiyle, kış seyahati sadece Yemen’e yapılıyordu. Yaz seyahati, havaların güzel ve soğuk olmaması nedeniyle Kudüs’ün de dahil olduğu Bilâd eş-Şam’a yapılıyordu¹⁶³.

Diğer bazı tefsirciler ise, hem yaz hem de kış seyahatlerinin Bilâd eş-Şam’ı kapsadığını fakat yaz yolculuklarının Basra ve Adriyatik’e¹⁶⁴ yapılmasına karşılık, kış yolculuklarının Kızıl deniz¹⁶⁵ sahillerindeki Ayla’ya¹⁶⁶ yapıldığını ileri sürmektedirler.

O dönemde Bilâd eş-Şam adı verilen bölgeye seyahatleri esnasında Kureyş kabilesinin Kudüs’e aşına oldukları iyi bilinen bir gerçektir. Kureyş’in lideri ve İslam’ı kabul etmeden önce peygamberin en şiddetli rakiplerinden biri olan Ebu Süfyan’ın Kudüs’te Herakliyus’un huzuruna çıktığı bize rivayet edilir. İmparator, onu bu yeni peygamber hakkında sıkı bir şekilde sorguladı¹⁶⁷. Ebu Süfyan, peygamberin özellikleri ve taraftarları hakkında dürüst bir şekilde ayrıntılı cevaplar verdi¹⁶⁸. Bundan başka Kureyş, Peygamberin oradaki gece yolculuğunun doğruluğunu öğrenmek için, peygamberin kendilerine Kudüs’ü tarif etmesini istediklerinden Kudüs’ü biliyordu¹⁶⁹.

Yukarıda zikredilen gerçeklerden, bir kimse bu suredeki iki ayetin Kudüs, Basra ve Adriat’ın da dâhil olduğu Bilâd eş-Şam’daki farklı önemdeki

¹⁶² Yusuf ‘Ali, The Holy Qur’an, Translation, s. 1794, dipnot No. 6276.

¹⁶³ İbn Kesir, Tefsir el-Kur’an, C. 4, s. 927, İbn Abd es-Salam, Tefsir el-Kur’an, C. 3, s. 492.

¹⁶⁴ Ayla, Akabe Körfezinin Kuzeyinde bulunan bir deniz limanıdır. Bkz., H. W. Glidden, ‘Ayla’, El², C. 1, s. 783-784.

¹⁶⁵ İbn Abd es-Salam, Tefsir el-Kur’an, C. 3, s. 492.

¹⁶⁶ Adhri’at, Kitab-ı Mukaddesteki Edrei şehridir. Günümüzde Der’ah, Şam’ın güneyine 106 km. olan Havran’ın belli başlı kasabasıdır. Bkz., F. Buhl-N. Elisseff, ‘Adhri’at’, El², C. 1, s. 194.

¹⁶⁷ Yusuf ‘Ali, The Holy Qur’an, Translation, s. 1074.

¹⁶⁸ İbn Hacer el-Askalani, Feth el-Bârî, C. 1, s. 86–109.

¹⁶⁹ İbn Hacer el-Askalani, Feth el-Bârî, C. 10, s. 363–364.

kasabalara müphem fakat mümkün referansa zımmen delalet ettiği sonucuna varabilir.

Kudüs'ün de Dahil Olduğu Kutsal Topraklarda Yaşayan Toplum ve Peygamberlerle Alakalı Kıssalardan Bahseden Ayetler

Aşağıda bu kıssalar naklediliyor.

İbrahim: Kur'an büyük peygamberler ve bütün peygamberlerin babası İbrahim hakkında önemli kıssaları zikretmektedir. Kur'an bize, onun Allah'a itaat ve teslimiyetini, putlara tapan kendi halkına karşı sabrını anlatır. İbrahim ve Lut kendi halklarının elinden zulüm görmelerinden sonra, Irak'tan, Kudüs ve onun çevresindeki bölge olan kutsal topraklara göç ettiler. Onların bu göçü, Kur'an'da (21/71) zikredilmektedir¹⁷⁰. İbrahim'e, faziletli bir peygamber olan İshak'ın müjdesinin verilmesi Kudüs'te meydana geldi (37/112)¹⁷¹. Bundan başka İbrahim, Kur'an'da (37/102–107) emredildiği gibi kendi peygamberlik vizyonunu (sadece kendi oğlunu kurban etme vizyonu) Kudüs'te yerine getirdi¹⁷².

Davut ve Oğlu Süleyman: Kur'an hem Davut peygamber hem de oğlu Süleyman'la alakalı kıssalar ve mucizelerden de bahsetmektedir. Tefsircilerin çoğuna göre, bu kıssa ve olayların bir çoğu Kudüs'ün de dahil olduğu kutsal topraklarda meydana geldi. Kudüs'te Davut'un saltanatının m.ö. 1006'dan 966'ya kadar, buna karşılık Kudüs'te Süleyman döneminin m.ö. 963'ten 922'ye kadar sürdüğü iyi bilinen bir gerçektir. Kur'an, bazı bilginlere göre Davut ve Süleyman'la alakalı olan Kudüs'te meydana gelen olaylara işaret etmektedir.

Kur'an'daki 38/18–20 ayetlerin anlamı şöyledir: “Gerçekten biz, akşam-sabah onunla beraber tespih eden dağları, toplu halde kuşları onun emri altına vermiştik. Hepsi ona yönelmiştir. Onun hükümrانlığını kuvvetlendirmiş, ona hikmet ve güzel konuşma vermiştik”¹⁷³.

Ayrıca o, orada baştan çıkarıldı ve Allah'tan bağışlanmayı istedi. Allah onu affetti¹⁷⁴. Allah'a karşı tam bir pişmanlık ve takvasından dolayı, Allah onu yeryüzüne bir halife tayin etti ve Allah ona insanları dürüst ve adil bir şekilde yönetmesini emretti (38/26). Bütün bu olaylar Kudüs'te meydana gelmiştir.

¹⁷⁰ et-Taberi, Cami' el-Beyan, C. 10, s. 60–61; el-Maverdi, en-Nukat ve'l-'Uyun, C. 3, s. 454; el-Kurtubi, el-Cami', C. 11, s. 202.

¹⁷¹ İbn el-Fakih, Muhtasar Kitâb el-Buldan, s. 95.

¹⁷² İbn el-Fakih, Muhtasar Kitâb el-Buldan, s. 95; İslam literatüründe İbrahim'in Mekke'de kurban etmek sitediği kişinin İsmail olduğu daha yaygın bir görüştür.

¹⁷³ Bütün bu olaylar Kudüs'te meydana gelmiştir. Bkz., İbn el-Fakih, Muhtasar Kitâb el-Buldan, s. 93-94.

¹⁷⁴ İbn el-Fakih, Muhtasar Kitâb el-Buldan, s. 95; İbn Havkal, Kitâb Sûrat el-Ard, C. 1, s. 171.

Kudüs'te Davut'un saltanatı sırasında, ona Allah tarafından kendi oğlu Süleyman verildi (38/30)¹⁷⁵. Daha sonra Süleyman, Allah tarafından bir peygamber olarak seçildi; mükemmel bir kuldu ve bütün işlerde Allah'a tam bir teslimiyet içerisindeydi (38/30)¹⁷⁶. Allah, tabiat güçlerinin çoğunu Süleyman'a tabi kıldı. Allah, kutsal topraklardan istediği herhangi bir yere (21/81, 34/12, 38/36)¹⁷⁷ seyahat etmek için kullandığı, emriyle kolayca akıp giden rüzgârları ve onun için bina kuran veya değişik işlerde çalışan cinleri (34/12, 38/36-37) onun emrine verdi¹⁷⁸. Bundan başka, kendisinden sonra¹⁷⁹ herhangi başka birinin sahip olamayacağı bir mülkün ona verilmesini Allah'tan istediği yer Kudüs'tü. M.Ö. 963-922, Kudüs'teki idaresi esnasında, Sebâ kraliçesi Belkıs'ın tahtı, kutsal kitabın bazı bilgilerine sahip olan Süleyman'ın taifelerinden biri tarafından mucizevi bir şekilde Kudüs'e getirildi¹⁸⁰. Süleyman, Allah tarafından Kudüs'te imtihan edildi ve Allah tarafından burada bağışlandı (38/34)¹⁸¹. Nihayet, Süleyman Kudüs'te öldü (34/14)¹⁸².

Musa: Yukarıda zikredildiği gibi, Kudüs'e referansı müphem ancak zımmen delaleti ihtimal dahilinde olan Musa ve İsrail Oğulları ile ilgili bir çok ayet vardır. Bu ayetler şunlardır: (2/58; 5/21-22,26; 7/128-129, 137,161; 10.87.93; 17/104; 28/6; 34/18).

İsa Mesih ve Annesi Meryem: Kudüs'te yaşayan Meryem'in annesi şöyle demişti: 'Ey Rabb'im! Karnımdakini (dünya meşguliyetlerinden beri olarak, Kudüs Camisinde senin ibadet yerine hizmet etmesi için sana adadım. Böylece, adağımı kabul buyur', Kur'an 3/35-36)¹⁸³. Meryem'in duası Allah tarafından kabul edildi. Allah onu seçti, temizledi (inançsızlıktan) ve

¹⁷⁵ İbn el-Fakih, Muhtasar Kitâb el-Buldan, s. 93-94.

¹⁷⁶ İbn el-Fakih, Muhtasar Kitâb el-Buldan, s. 93-94.

¹⁷⁷ el-Kurtubi, el-Cami', C. 14, s. 173; el-Kurtubi, el-Cami', C. 11, s. 212; İbn Abd es-Salam, Tefsir el-Kur'an, C. 3, s. 460.

¹⁷⁸ Bkz., İbn Abd es-Salam, Tefsir el-Kur'an, C. 3, s. 3; İbn Abd es-Salam, 'ayn el-Kıtr' kelimesini Şam bölgesinde suyun bir kaynağı olarak yorumlamaktadır.

¹⁷⁹ İbn el-Fakih, Muhtasar Kitâb el-Buldan, s. 95-96.

¹⁸⁰ el-Kurtubi, el-Cami', C. 13, s. 137; İbn Kesir, Tefsir el-Kur'an, C. 3, 602. İbn Kesir, bu olayın Kudüs'te meydana geldiğini ifade etmektedir.

¹⁸¹ Bu yargılama konusunda daha ayrıntılı bilgi için bkz., el-Kurtubi, el-Cami', C. 15, s. 131-133; İbn Abd es-Salam, Tefsir el-Kur'an, C. 3, s. 83; İbn el-Fakih, Muhtasar Kitâb el-Buldan, s. 93-94; İbn Kesir, Tefsir el-Kur'an, C. 4, s. 58-59; el-Kazvini, Athar el-Bilâd, s. 162; Yusuf 'Ali, The Holy Qur'an, Translation, s. 1225, Dibnot No. 4189.

¹⁸² İbn Kesir, Tefsir el-Kur'an, C. 3, s. 874; Karşılaştı; İbn Abd es-Salam, Tefsir el-Kur'an, C. 3, s. 10; el-Kurtubi, el-Cami', C. 14, s. 181; ; İbn el-Fakih, Muhtasar Kitâb el-Buldan, s. 93-101.

¹⁸³ İbn Kesir, Tefsir el-Kur'an, C. 1, s. 563; Ebu el-Leys es-Semarkandi, Tefsir el-Kur'an el-Kerim Bahr el-'ulûm, C. 1, s. 233-234; İbn Abd es-Salam, Tefsir el-Kur'an, C. 1, s. 259

onun yaşamını beşeriyet kadınlarına üstün kıldı (3.35.42)¹⁸⁴. Meryem bütün hayatını Allah'a ibadete adadı ve İsa Mesih'e Kudüs'te hamile kaldı (19/16, 22-23)¹⁸⁵. Ona, İsa Mesih'in dünyada da ahirette de şerefli kılınacağı müjdelendi (3/45)¹⁸⁶. Kudüs'te İsa Mesih, beşikte iken insanlarla konuştu (3/46). İsa, annesiyle birlikte bu kutsal şehirde yaşadı (23/50)¹⁸⁷. Ayrıca o, mesajını orada tebliğ etti ve ölüleri diriltme gibi mucizelerini topluma burada gösterdi (3/49). Nihayet, göklere Kudüs'ten yükseldi (3/55; 4/158)¹⁸⁸. Bu halkla ve peygamberlerle ilgili yukarıda zikredilen kıssalar ve olaylar Kudüs'te meydana geldi.

Kudüs'te Meydana Gelen Olaylarla Alakalı Kıssalardan Bahseden Ayetler

Bu olaylar iki kategoriye ayrılabilir. Birincisi, İslam gelmeden önce vuku bulan olaylar. İkincisi ise İslam'ın gelmesinden sonra meydana gelen olaylar.

İslam gelmeden önce Kudüs'te meydana gelen olaylar: bu kategoriye giren üç olay vardır. Birincisi; Kur'an'da 2/114, 259 ve daha önce tartışılmış olan 17/4-7. ayetlerde anlatılan Kudüs'ün tahrip edilmesi. İkincisi ise, aynı zamanda daha önce de tartışılmış olan 106/1-2. ayetlerde geçen Kudüs'ün de dâhil olduğu Bilâd eş-Şam'a Kureyş kervanlarının seyahat etmesi.

İslam'ın gelmesinden sonra Kudüs'te meydana gelen olaylar: Bu kategoriye gire üç olay vardır. Birincisi, 17/1 ayete ilişkin olarak daha öncede tartışılan peygamberin Kudüs'e gece yolculuğu (İsra). İkincisi, 2/142-150. ayetlerine referansla daha önce de tartışılmış olan kiblenin (namazın yönü) Kudüs'ten Mekke'ye dönüşmesi. Üçüncüsü ise, Bizans'ın mağlup olması ve Kudüs'ün Farisilerin eline geçmesi, Kur'an hicretten önce miladi 622 yılında Kudüs şehrini ele geçiren Farisiler tarafından Bizans ordusunun mağlup edilmesinden bahseder.

Ayetin anlamı şöyledir: 'Rumlar, Farisiler tarafından yenilgiye uğratıldılar. En yakın topraklarda (Bilâd eş-Şam: Suriye, Ürdün ve Kudüs'ün de dâhil olduğu¹⁸⁹ Filistin), onlar 3 ila 9 yıl içerisinde tekrar galip gelecekler (30/1-3).

'En yakın topraklarda' cümlesi, 614 veya 615 yıllarında Farisi orduların ile savaşın başladığı Kudüs'ü de içine alan Bilâd eş-Şam olarak yorumlandı. Şehir, yakıldı ve yağmalandı, Hıristiyanlar katledildi, kiliseler yakıldı. Bundan başka, dönemin Bizans İmparatoru Herakliyus, Kudüs'ün de dâhil oldu-

¹⁸⁴ Bkz., İbn el-Fakih, Muhtasar Kitâb el-Buldan, s. 93-94.

¹⁸⁵ Muhammed b. Huseyn el-Kummi, Tefsir Ğarâ'ib el-Kur'an, C. 4, s. 109; el-Kurtubi, el-Cami', C. 11, s. 60.

¹⁸⁶ Bkz., İbn el-Fakih, Muhtasar Kitâb el-Buldan, s. 93-94.

¹⁸⁷ İbn Kesir, Tefsir el-Kur'an, C. 3, s. 408.

¹⁸⁸ İbn Kesir, Tefsir el-Kur'an, C. 1, s. 909-910.

¹⁸⁹ el-Kurtubi, el-Cami', C. 14, s. 5; İbn Abd es-Salam, Tefsir el-Kur'an, C. 2, s. 521.

ğu Suriye şehirlerini¹⁹⁰ Farisilerden geri aldı ve Miladi 628 yılının Mart ayında İstanbul'da zaferini kutladı ve Emessa'dan Kudüs'e yaya olarak yürüdü¹⁹¹. Gördüğümüz gibi, bu olayın Kudüs'e referansı, sağlam ancak, müphemdir.

• Kur'an'da Kudüs'e Müphem Ancak İhtimal Dahilinde Olmayan Referanslar

Kur'an'da Kudüs'e referansı müphem olan fakat, ihtimal dahilinde olmayan bir çok ayet vardır.

İbadet Yerleri İle Alakalı İfadeler Kullanarak Kudüs'e İşaret Eden Ayetler

Bu ifadeler aşağıda tartışılıyor.

Mesâcid Allah (Allah'ın Mescitleri) Kur'an, 2/114. Mescit kelimesi, iyelik zamiri yapısında çoğul bir isim olarak zikredilir. Ayetin anlamı şöyledir: 'Allah'ın mescitlerinde onun adının anılmasına (namazlar ve dualar vb.) engel olan ve onların harap olmasına çalışandan daha zalim kim vardır! Gerçekte, onların Allah'ın mescitlerine korkarak girmeleri gerekir'.

Bu ayette mescitlerin (camilerin) ve halkın adı açıkça zikredilmediği için, tefsirciler, onların yerleri ve isimleri konusunda ihtilaf etmişlerdir¹⁹². Tefsirle ilgili literatür başlıca iki yorum ortaya koymaktadır. Bir yandan çoğul bir isim olan mesâcît kelimesi, farklı bir dini benimsemiş herhangi bir kişi tarafından tahrip etmeye bir hedef olarak yeryüzünde herhangi bir mescide uygulanabilir. Bu görüş, iki müfessir el-Cassas ve el-Harrâli tarafından da desteklenmektedir¹⁹³. Diğer taraftan ise başka müfessirler de çoğul bir şekilde zikredilmiş olan Mesâcît kelimesinin belirli bir camiye işaret ettiğine inanmaktadırlar. Bununla beraber, ayette işaret edilen doğru mescit konusunda bu müfessirler arasında da ihtilaflar söz konusu idi.

Bu konuda üç farklı görüş ileri sürülmektedir:

1. Burada işaret edilen mescitler, Mekke'deki *Mescid-i Haram* ve Medine'deki Peygamber Mescididirler. Kiblenin Kudüs'ten Mekke olarak değiştirildiği zaman, Yahudiler, her iki mescidi de tahrip etmeleri için bazı

¹⁹⁰ Şam, MS. 611 ile 613 veya 614 tarihleri arasında Farisilerin Bizanslılara karşı kazanmış olduğu zaferler döneminde Farisilerin eline geçmiştir. Günümüzde Şam'ın güneyine 106 km. olan Havran'ın belli başlı kasabası Der'ah; Adhri'at kasabası yağmalandı ve bölgedeki zeytin bahçeleri tahrip edildi. Bkz., F. Buhl-N. Elisseff, 'Adhri'at', El², C. 1, 194.

¹⁹¹ Yusuf 'Ali, The Holy Qur'an, Translation, s. 1074.

¹⁹² et-Taberi, Cami' el-Bayan, C. 1, s. 545.

¹⁹³ Ahmed b. Ali Ebu Bekr el-Cassas, Ahkâm el-Kur'an, C. 4, (Beyrut: Dar el-Kutub el-İlmiyye 1996), s. 61-62; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, el-Cani' li Ahkâm el-Kur'an, ed. Muhammed b. İbrahim el-Hafnâvi-Muhammed Hamid Osman, C. 2, (Kahire: Dar el-Hadis 1994), s. 84; el-Bukâfî, Nazm ed-Durar, C. 1, s. 225.

müşrikleri kışkırtıyorlardı. Bu görüş, er-Razi tarafından da benimsenmektedir¹⁹⁴.

2. İşaret edilen mescidin aynı zamanda Mekke'deki *Mescid-i Haram* olduğu görüşü İbn Kesir tarafından da tercih edilmiştir. Mekke'deki müşrikler, değişik putlara¹⁹⁵ ibadet ederek, Mescid-i Haram ve onun Ka'besine maddi zarardan daha ziyade manevi tahribe sebep olmakta ve orada gerçek Allah'a ibadet etmekten Müslümanları alıkoyuyorlardı. Eğer müşrikler, Ka'benin mutlak varlığına ve kutsiyetine zarar vermiş olsalardı, müşrikler sadece Araplar arasında şiddetli bölünmelere sebep olurlardı¹⁹⁶.

3. Bununla beraber, Taberi ve diğer birçok müfessirler ise, diğer görüşler arasında burada işaret edilen mescidin, ilk defa Nebukadnezar ve daha sonra M.S. 70 yılında Titus döneminde olduğu gibi birçok Bizanslı ile mescidin yerine saygı duymayan bazı Hıristiyanlar tarafından tahrip edilen mescidin *Beit el-Makdis* (el-Kudüs Camii)¹⁹⁷ olduğunu ileri sürmektedirler. İbn Kesir¹⁹⁸, er-Razi¹⁹⁹, ve el-Cassas bu görüşe katılmamalarına karşılık, Taberi ise bu görüşü tercih etmektedir²⁰⁰. Taberi'nin bu görüşü tercih etmesinin sebeplerini şöyle sıralamaktadır: Birincisi, İbn Abbas ve Katâda bu görüşü desteklemektedirler. İkincisi, Müşrikler, aksine Kâbe'yi yüceltmelerine karşılık, asla onu tahrip etmeye çalışmadıkları için, buradaki referans, Kâbe olamaz. Üçüncüsü ise, ayetlerin konteksi ve bu ayetin öncesi ve sonrasındaki ayetler, müşriklerden değil, kitap ehlinde bahsetmektedir²⁰¹.

el-Cassas, er-Razi ve İbn Kesir, Yahudilerin²⁰² ve Müslümanların olduğu kadar Hıristiyanların da bu yere saygı duydukları temel nedeninden dolayı Taberi'nin görüşüne karşı çıkmaktadırlar. Her şeyden önce bir kimse, yeryüzünde belirli bir mescidi değil ancak, daha çok Kudüs'teki el-Aksa Camiini de içine alan bütün mescitlere genel olarak uygulanabilir bir kelime olarak 'mescitler' kelimesine ilişkin olarak el-Cassas ve el-Harrâli tarafından kabul edilen birinci görüşü tercih etmeye meyillidir. Bundan başka, bu ayet genel anlamda umuma ait bir camide veya Allah'a ibadete tahsis edilmiş bir yerde ibadet özgürlüğü ilkesini tesis etmektedir²⁰³. Bu sebeple bu ayetin Kudüs'e referansı müphem ancak, ihtimal dâhilinde değildir.

¹⁹⁴ er-Razi, et-Tefsir el-Kebir, C. 4, s. 11.

¹⁹⁵ İbn Kesir, Tefsir el-Kur'an, C. 1, s. 196.

¹⁹⁶ Yusuf 'Ali, The Holy Qur'an, Translation, s. 49, dipnot no. 117.

¹⁹⁷ et-Taberi, Cami' el-Beyan, C. 1, s. 545; el-Vahidî, Esbâb en-Nûzul, s. 36; el-Kurtubi, el-Cami', C. 2, s. 84; el-Hazin, Lubâb et-Te'vil fi Ma'ani et-Tenzil, C. 1, s. 131.

¹⁹⁸ İbn Kesir, Tefsir el-Kur'an, C. 1, s. 196.

¹⁹⁹ er-Razi, et-Tefsir el-Kebir, C. 1, s. 364.

²⁰⁰ el-Cassas, el-Ahkam el-Kur'an, C. 1, s. 61.

²⁰¹ et-Taberi, Cami' el-Beyan, C. 1, s. 547.

²⁰² el-Cassas, el-Ahkam el-Kur'an, C. 1, s. 61.

²⁰³ Yusuf 'Ali, The Holy Qur'an, Translation, s. 49, dipnot no. 117.

Fî Buyûtin (evlerde) Kur'an 24/36.

Bu ayetin anlamı şöyledir: 'Bir takım evlerdedir ki (camilerde), Allah (o evlerin) yüceltilmesine (temizlenmesine ve şerefli kılınmasına) ve içlerinde isminin anılmasına izin vermiştir'. Bu ayetteki Fî Buyûtin (evlerde) zarf cümlecisi, bütün yerleri sırf ibadete tahsis etmek için nekre bir isim kullanılarak zikredilir. Fakat Kurtubi gibi bazı müfessirler, diğer görüşler arasında üç özel caminin ve ibadet yerlerinin özellikle şerefli kılındığını zikretmektedirler. Bu yerler şunlardır:

1. Üç Kutsal Cami (Mekke'deki Ka'be, Medine'deki Mesicid-i Nebevi ve Medine'de ilk inşa edilen caminin (Kuba Mescidi) yanı sıra, Kudüs'teki Mescit Beyt el-Makdis (Kutsal Mabet)'tir.

2. Peygamberin özel daireleri (el-Hucurât)

3. Kudüs Evleri²⁰⁴. Bununla beraber, Kurtubi, Fî Buyûtin (evlerde) zarf cümlecisindeki referansın, ayetin konteksinin herhangi bir özel yere zimnen işaret etmediğinden yeryüzündeki bütün ibadet yerleri ile bütün camilere işaret ettiği görüşünü tercih etme eğilimindedir. Yukarıda zikredilen ayetin geri kalan bölümünün anlamı şöyledir: 'Oralarda sabahları ve akşamları Allah'ın adı tespih edilir'. El-Kurtubi'nin görüşü daha makul ve ayetin konteksine uygun olduğu görülmektedir. Bu sebeple, ayetin Kudüs'e referansı müphem ancak, ihtimal dahilinde değildir.

Kibleten (Namaz Yönü) Kur'an 10/87)

Yukarıda zikredilen ayetin anlamı hakkında müfessirler değişik görüşlere sahiptirler. Bazıları, ayetin 'halkınız için Mısırda (Musa'ya emir) evler (ikametgâhlar) yapın ve evlerinizi (ikametgâhlarınızı) sizin için ibadet edilecek yerler olarak kılın' anlamına geldiğini ifade etmektedirler²⁰⁵. Bu yoruma göre, Büyût kelimesi, evler (ikametgâhlar) anlamına gelir ve Kible kelimesi de bir ibadet yeri anlamına gelir. Bununla beraber, Kurtubi²⁰⁶ ve diğer müfessirler²⁰⁷ ise ayetin, ' halkınız için Mısır'da evler yapın ve camilerinizin yüzünü, bir namaz yönüne (Kudüs veya Mekke'deki) çevirin' anlamına geldiği görüşünü desteklemektedirler. Bu yoruma göre, Büyût kelimesinin anlamı, daha önce tartışılan 24/36'daki ayetin anlamında olduğu gibi 'camiler' anlamına gelmekte ve bu ayette bir namaz cihetine yüzü çevirmek için yapılan yorum, burada Kudüs veya Mekke olarak yorumlanır. Üstelik Kurtubi, yüzü çevirmek için emredilmiş oldukları tam yerin Mekke veya Kudüs olup olmadığına ilişkin olarak bize herhangi bir tercih sunmamaktadır. Hatta ikin-

²⁰⁴ el-Kurtubi, el-Cami', C. 12, 176.

²⁰⁵ er-Razi, et-Tefsir el-Kebir, C. 17, s. 147-148; İbn Abd es-Salam, Tefsir el-Kur'an, C. 2, s. 75; et-Taberi, Cami' el-Beyan, C. 11, s. 106-107.

²⁰⁶ el-Kurtubi, el-Cami', C. 8, s. 237; İbn Kesir, Tefsir el-Kur'an, C. 2, s. 693-694.

²⁰⁷ er-Razi, et-Tefsir el-Kebir, C. 17, s. 147-148; İbn Abd es-Salam, Tefsir el-Kur'an, C. 2, s. 75.

ci görüşün birincisinden daha sağlam olduğu görünmektedir. Çünkü, Büyüt kelimesi açıkça camilere işaret etmektedir. Bununla beraber, yüzü çevirmek için emredildikleri ciheti tespit etmek çok güç görünmektedir. Bu sebeple, bu ayetin Kudüs'e referansı müphem ancak, ihtimal dahilinde değildir.

Kudüs'e İşaretle Yer İfadeleri Kullanan Ayetler

Bu kategoriye giren sadece tek bir ayet vardır. Bu ayet, 23/50. ayettir. Bu ayette kullanılan yer ifadesi; 'rabvatin zatin kararın ve ma'in' (yüksek bir yer, emniyet ve suları akan bir dinlenme yeri) Kur'an, 23/50. Bu ayetin anlamı şöyledir:

'Biz, Meryem'in oğlunu ve annesini bir işaret kıldık ve onları emniyet ve suları akan bir dinlenme yeri olan yüksek bir yere yerleştirdik'.

Hem Taberi hem de İbn Kesir, bu yüksek yer ve suları akan güvenli yerin mahalli için bize farklı yorumlar ve rivayetler vermektedirler. Onların rivayetlerine göre bu yerler; Şam, er-Ramla²⁰⁸ veya Beyt el-Makdis (Kudüs'teki)'dir. Bir yandan Taberi, bol akan sulara sahip olmadığından dolayı, bu yerin er-Ramla olamayacağını ifade etmesine karşılık, diğer yandan İbn Kesir, bu yüksek yerin Kudüs'te bulunduğunu zikreden gelenekçi müfessirlerden Katada'nın görüşüne katılmaktadır²⁰⁹. Ayetin konteksinden Kur'an'da işaret edilen tam yeri tespit etmenin çok güç olduğu görünmektedir. Bu sebeple, bu ayetin Kudüs'e referansının müphem ancak, ihtimal dâhilinde olmayan bir referans olarak kabul edilmesi gerekir.

Kudüs'e İşaret Ederken Eskatolojik Olaylardan Bahseden Ayetler

Bu makalenin başında da ifade edildiği gibi, Kudüs İslam da dahil üç monoteistik dinde de eskatolojik olaylara bir yer oldu. Bu durum, eskatolojik olaylarla ilgili aşağıdaki Kur'an ayetlerine yapılan yorumlarda açık bir şekilde görülebilir.

Mekânin Garîbin (Yakın Bir Yer) Kur'an 50/41 ve Yevme Teşakkaku el-Ard 'anhum (Yeryüzü Onların Üzerinden Yarılacak) 50/44. 50/41. ayetin anlamı şöyledir: 'Çağırın kimsenin yakın bir yerden çağıracağı günde dinle (kulak ver)' ve 50/44. ayetin anlamı ise şöyledir: 'O gün yer yarılar, onların üzerinden süratle yarılar, açılır. Bu, bizim için kolay olan bir toplanma (haşır) olacaktır'. Mekânin Garîbin (Yakın Bir Yer) 50/41 ve el-ard (yeryüzü) 50/44. ayetlerdeki ifadelerin her ikisi de Kudüs'e ve Kubbetü's-Sahra'ya referans olarak yorumlandı²¹⁰. Bundan başka, bu ayetlerde zikredilen

²⁰⁸ er-Ramla, Filistin'de bir kasaba idi ki, Kudüs'ün batı-kuzey batısına 40 km./25 mil uzaklıkta sahilde yer almaktaydı. Günümüzde İsrail'in Rehovot ile Lod (Ludd) kasabaları arasında yer almaktadır. Bkz. A. Zysow, 'Al-Ramla', EI², C. VIII, s. 423-424.

²⁰⁹ Bkz. İbn Kesir, Tefsir el-Kur'an, C. 3, s. 407-408; et-Taberi, Camii' el-Bayan, C. 10, s. 34-36.

²¹⁰ el-Kurtubi, el-Cami', C. 17, s. 19.

eskatolojik olaylar Kudüs'te meydana gelecek. Müfessir Ebu Hayyân, bu görüşü destekleyecek güvenilir bir rivayet olmadığı için bu yorumu reddetmektedir²¹¹. Eskatolojik olaylarla ilgili bir ayeti yorumlarken, bir müfessir için ya Kur'an'dan ya da hadis literatüründen onu desteklemek temel prensiptir²¹². Ayetlerde buna herhangi bir delil olmadığından, bu ayetlerin Kudüs'e referansının müphem fakat ihtimal dâhilinde olmadığını söylemek daha mantıklı görünmektedir.

Sürin Lehu Bâbun (Kapılı Bir Duvar) Kur'an 57/13. Bu ayetin anlamı şöyledir: 'Münafık erkeklerle münafık kadınların, müminlere: Bizi bekleyin, nurunuzdan bir parça ışık alalım, diyeceği günde kendilerine: Arkanıza dönün de bir ışık arayın! denilir. Nihayet onların arasına içinde rahmet değil, azap bulunan kapılı bir duvar (sur) çekilir'. Bu ayetlerdeki duvar ve kapı ile ilgili olarak müfessirler iki yorum zikretmektedirler.

Duvar, Kudüs'teki el-Aksa Camiindeki kapının yanı sıra doğu duvarına işaret etmektedir. Peygamberin Kudüs'e gece yolcuğunda bu yerden cehennemi gördüğüne ve bu sebeple, el-Aksa Camiine bakan vadiye cehennem vadisi adı verildiğine inanılmaktadır²¹³.

Müfessirlerin çoğu, duvarın ve onun kapısının ahirette münafıklarla müminleri ayıran gerçek bir duvarla alakalı olduğuna dikkat çekmektedirler. Katada'ya göre bu yer, el-Araf olarak adlandırılır²¹⁴. Onun, Kudüs'ün doğu duvarı ile ilgisi yoktur. Bu müfessirler, zayıf bir hadisten dolayı birinci görüşe katılmamaktadırlar. Bundan başka, ayetlerin konteksi, ikinci görüş kadar birinci görüşü de desteklememektedir²¹⁵. Bu sebeplerden dolayı, bu ayetin Kudüs'e referansının müphem ama ihtimal dâhilinde olmadığını ifade edilmesi gerekir.

Sonuç

Bu makalede İslam'ın en kutsal metni, yani mübarek Kur'an'ı inceleyerek, İslam'da Kudüs'ün önemini metodik bakımdan tartışmaya ve tasvir etmeye çalıştık.

²¹¹ Ebu Hayyan el-Endulusî, Tefsir el-Bahr elMuhit, C. 9, s. 543.

²¹² Burada Hadis literatüründe eskatolojik olaylar için bir yer olarak Kudüs'ü konu alan bir çok güvenilir rivayetin var olduğunun belirtilmesi gerekir. Bununla beraber, Ebu Hayyan doğrudan bu ayetleri açıklayan herhangi bir güvenilir rivayet bulamadığı için, onun görüşünün tamamen bu ayetlerle sınırlandırılması gerekir.

²¹³ el-Maverdi, en-Nukat ve'l-Uyun, C. 5, s. 475; Ebu Hayyan el-Endulusî, Tefsir el-Bahr el-Muhit, C. 10, s. 106; es-Suyutî, ed-Durr el-Manthur fi Tefsir bi'l-Ma'thur, C. 8, (Beirut: Dar el-Fikr 1993), s. 55, el-Kurtubi, el-Cami', C. 17, s. 106.

²¹⁴ el-Maverdi, en-Nukat ve'l-Uyun, C. 5, s. 475

²¹⁵ Ebu Hayyan el-Endulusî, Tefsir el-Bahr elMuhit, C. 10, s. 106; İbn Kesir, Tefsir el-Kur'an, C. 4, s. 366, Muhammed b. Ali eş-Şarkani, Feth el-Kadir el-Cami' Beyn Fannay er-Rivaya ve'd-Draya fi 'Ilm et-Tefsir, C. 5, (Beirut: Dar el-Kutub el-İlmiyye 1994), s. 213-214.

Kur'an'da sadece tek bir ayet (17/1) Kudüs'teki el-Mescit el-Aksa (En Uzak Cami)'ya açık bir referansı ihtiva etmesine ve şehrin adı Kur'an'da açık bir şekilde zikredilmemesine rağmen, Kur'an'da Kudüs'e referansın kesin ancak muhtemel olan veya müphem ama ihtimal dâhilinde olmayan benzer referanslar vardır. Yaklaşık 70 ayet, bu iki kategoriden ikincisine girmektedir. Kudüs'e işaret etmek için Kur'an'da kullanılan ifadeler ve peygamberin kıssaları ile kutsal şehirde meydana gelen olaylar ayrıntılı bir şekilde tartışıldı. Kur'an'daki 'kutsal toprak' terminolojisinin kesin olarak Kudüs'e işaret etmediği kanaatine varıldı. Bu kavramlar, ya 'kutsal topraklardaki bütün bir bölgeye, ya Kudüs'e veya kutsal topraklardaki başka bir yere işaret ediyor olabilir. Bu sadece her ayetin konteksi ve bu ayeti açıklayan sahih hadislerle kararlaştırılabilir.

Kur'an ve peygamberin sünnetinde ve İslam tarihinde kesin bir şekilde tesis edildiği gibi, Kudüs ve kutsal mabet, her Müslüman'ın inancında, zihninde ve kalbinde en yüksek bir statüye sahip olduğundan, bu şehrin kaderi konusunda gelecekte herhangi bir yerleşimci ve müzakereci nihai bir barış elde etmek için, bu önemli meseleyi hesaba katmak zorundadır. Gerçekte, Kudüs'ün kutsal yerlerinde üç dinin özel menfaatlerinin yeterince tanınması gerekir ve onun geleceğinin müzakerelerle kararlaştırılması gerekmektedir²¹⁶. Yine de umudumuz, bu saygın şehirde adil ve kapsamlı bir barışın hakim olacağı ve aynı zamanda üç dinin mensupları arasında işbirliğinin sürdürüleceği yönündedir.

²¹⁶ Da Peret, 'America and Jerusalem' Ed. Jedih Tucker, Arab Jerusalem, 1996 Symposium, Georgetown, Centre for Contemporary Arab Studies, Georgetown University, 2008, www.georgetown.edu/afs/programs/ccas/Jerusalem/da-peret.htm, s. 11.